

DET UPASSENDE RUSSLAND¹

Det er snart et kvart århundre siden Russland la kommunismen bak seg. Dagens herskere har hatt styringen i femten år. Ved slutten av denne styringsperioden vil Vladimir Putin ha sittet med makta like lenge som Leonid Bresjnev. Helt fra begynnelsen har den vestlig opinionen vært skarpt delt i synet på Putins regime. Regimet tok over styringen etter en periode med allmenn elendighet og økonomisk sammenbrudd som nesten endte i statsbankerott. Ved slutten av Putins første periode var det åpenbar at landet igjen var kommet på beina gjennom ny økonomisk vekst og politisk stabilitet. Like åpenbart var Putins popularitet, noe som nettopp skyldtes denne snuoperasjonen. Men bortsett fra disse kjensgjerningene er Vestens bedømmelse av dette regimet svært motstridende.

På den ene siden finner vi en fløy som etter hvert er blitt stadig mer høylytt, og som mener at kjernen i Putins maktsystem er korrupsjon og undertrykkelse. Det representerer en nyautoritær stat som er grunnleggende fiendtlig overfor Vesten. Denne staten er ifølge dem ikledd en tynn hinne av legale styringsformer foldet rundt en vaklende pyramide av kleptokrati og bandittvesen. Disse synspunktene er i hovedsak rådende blant korrespondenter, men ikke begrenset til dem. Et representativt utvalg finner vi i boken til *Economist*-redaktøren Edward Lucas: *The New Cold War* (2009) og bøkene til *Guardian*-journalisten Luke Harding: *Mafia State* (2012) samt i *Standpoint*-skribenten Ben Judah: *Fragile Empire* (2013). Ifølge Lucas har Putin tatt makta gjennom et «kynisk kupp». Han beholder makta med «gangstermetoder», og han kaster «en mørk skygge over den østlige halvparten av kontinentet». Etter Hardings mening er Russland under Putin «blitt en mobbende, voldelig, grusom og ikke minst umenneskelig stat». For Judah er Russland «et angstfylt og nedbrutt samfunn», et av «historiens store feiltakelser» viklet inn i et system på randen av sammenbrudd. Men siden «Putin ikke kan gi fra seg makta uten frykt for å bli arrestert», bør Vesten «spørre seg selv om man ikke skal tilby han eksil for å unngå blodsutgytelser».²

På motsatt side finner vi en fløy med et større innslag av akademikere deriblant to ledende autoriteter på den politiske utviklingen i Russland etter kommunismens fall: David Treisman og Richard Sakwa. De to gir en langt mer positiv vurdering av Putins regime, men ikke uten at de også peker på regimets mørkere sider. I sin bok *The Return* (2011) analyserer Treisman utviklingen i Russland i de to tiårene etter Sovjetunionens fall. Her utdyper han det han tidligere har hevdet: Russland er et typisk middelinntektsland

med de defekter som følger med dette utviklingsstadiet, som for eksempel statsstøttet kompiskapitalisme, korrupsjon, skjev inntektsfordeling og vridde medier. Men Russland er samtidig et mye friere samfunn enn oljestatene i Gulfen, land som Russland ofte sammenlignes med. Landet er dessuten mye mindre voldelig enn enkelte respektable medlemmer av OECD som for eksempel Mexico. Det er mindre preget av statlig kontroll i energisektoren enn for eksempel Brasil. De fleste russere opplever større frihet etter 1997, og de føler seg lykkeligere. På bakgrunn av disse observasjonene stiller Treisman følgende spørsmål: «Tjener det virkelig Vestens langsiktige interesser å tillegge regimet en imperial dagsorden, noe det ikke finnes bevis for, og å overdrive regimets autoritære trekk, demonisere Kreml og romantisere den liberale opposisjonen?»³

Richard Sakwa er en svært produktiv vitenskapelig forsker på Russland i det nye århundret. Han har publisert fire kjente bøker og en strøm av artikler om dette temaet. Sawkas poeng er at Putin har brukt makta innebygd i konstitusjonen som hans regime arvet fra Jeltsin. Han har alltid handlet innenfor rammene av denne grunnloven uten å bryte med lovens underliggende liberale normer. Resultatet er verken en mildere utgave av Sovjetregimet eller et moderne autokrati med unntakstilstander, massefengslinger og åpen sensur. Resultatet er heller en todelt stat som på den ene siden består av et konstitusjonelt forankret lovstyre, og på den andre siden et statsadministrativt system regulert av vide fullmakter. Spenningen mellom de to statssøylene forsøkes balansert gjennom Putins sentralisering av makt. «Kjernen i Putins system», skriver Sakwa i *The Crisis of Russian Democracy* (2011), «er å holde de to statssøylene i balanse mot hverandre». Lykkes denne balansekunsten, gir dette håp om en mulig utvikling i retning av det Sakwa kaller den vestlige «standardpakken» bestående av et konstitusjonelt forankret lovstyre, liberalt demokrati og frie markeder. Dette vil i så fall skje etter hvert som «det latente og mektige potensialet i det postkommunistiske demokratiet» blir aktivert. «Da vil institusjonene som nå etteraper den liberale standardpakken gradvis oppnå selvstendig liv og funksjon, og den konstitusjonelle statsformen vil overvinne vilkårligheten i det administrative systemet».⁴

Tvetydigheter

Disse diametralt ulike synspunktene på utviklingen i Russland er ikke resultatet av ulikt ideologisk ståsted, et fenomen som var typisk for 1930-årene og under den kalde krigen. Alle som er sitert ovenfor, deler den samme politiske grunnholdningen: tilslutning til «standardpakken» av vestlige verdier slik den defineres av Sawka, og slik den brukes som målestav for hva som skal godkjennes som framskritt i det russiske samfunnet. De motstridende synspunktene er heller en speiling av de reelle tvetydighetene i

samfunnssystemet de forsøker å ta mål av og analysere. Disse tvetydighetene gjennomsyrrer hele spekteret av dette systemets uttrykksformer innenfor økonomi, politikk og ideologi.

I tiden etter Jeltsin har det vestlige kommentariatet først og fremst vært opptatt av hvorvidt Russland passerer syretesten for enhver respektabel kapitalisme: markedsfrihet og sikring av privat eiendomsrett. Hvordan har disse kjerneverdiene i en liberal markedsøkonomi klart seg under Putin? Dersom man bruker ulike konvensjonelle indikatorer som mål, framstår regimet som forretningsvennlig. Flat bedriftsbeskatning og inntektsskatt på 13 prosent bør vekke misunnelse blant direktørsjiktet i vestlig næringsliv. Etter at Russland ble medlem av WTO er avgiftsnivået for import av industrivarer satt til under 8 prosent. Offentlig gjeld har ligget rundt 10 prosent av landets brutto verdiskaping selv etter finanskrisa i 2008. Valutareservene er på 500 milliarder dollar, noe USA og EU-landene bare kan drømme om. Handelsbalansen har stort sett vist overskudd siden århundreskiftet. Etter at Putin kom til makta har den private sektoren økt fra 45 til 60 prosent av verdiskapningen, og gjentatte ganger har han forsikret investorene om at «vi bygger ikke statskapitalisme».

Imidlertid gir energisektoren et bilde med litt andre nyanser. I 2011 sto denne sektorene for 52 prosent av eksportverdien og 49 prosent av de offentlige inntektene. Gassektoren er organisert av et statsmonopol, og statens eierandel i oljeindustrien har under Putin økt fra nær null til 45 prosent. Likevel, privat kapital kontrollerer mesteparten av landets oljeresurser. Akkurat dette gjør Russland til et unntak i dagens verden på lik linje med bastioner for de frie markedskreftene som USA, Canada og Storbritannia. Overalt ellers er offentlig eierskap i denne sektoren regelen. Dette gjelder for Brasil så vel som for Norge, for arabiske land så vel som for Angola og tilsvarende for Indonesia og Venezuela. Men når det gjelder Russland, er *endring* i eierskap viktigere enn en gitt fordeling av eierskap på et bestemt tidspunkt.

Putin var fullt klar over at en generell reversering av røverprivatiseringen (*prikhvatizatsiya*) som ble gjennomført under Jeltsins overoppsyn, ville ha vært umåtelig populært og blitt hilst velkommen av den russiske befolkningen. Med ett viktig unntak har han avvist en slik politikk. Unntaket er eksproprieringen av Yukos-imperiet. Gjennom denne aksjonen tok han knekken på makta til den suverent mest hensynsløse oligarken fra Jeltsin-perioden og endret med ett slag premissene for å utøve makt og fordele privilegier. Skjebnen til Mikhail Khodorkovskij, glamorisert i lokal og internasjonal presse som en titan i Nytt Russisk Entreprenørskap, sendte en utvetydig melding til hans likesinnede røverbaroner. De kunne beholde sine milliarder, men ikke uten bibetingelser. Etter dette har ingen oligark utfordret statsmakta. Om nødvendig må de være forberedt på å bidra når makta kaller. Med andre ord: når omstendighetene tvinger fram en konflikt mellom stats-

makt og privatøkonomisk makt, er hensynet til privat eiendomsrett ikke lenger ubetinget. For å beskrive dette fenomenet er det noen som trekker tradisjonstrådende helt tilbake til 1500-tallets absolutisme og karakteriserer dette fenomenet som en slags moderne versjon av *pomestie*: eiendom med tilbakekallelserett som Ivan 4. (den grusomme, O.a.) tildelte sin tjenesteadel.⁵

Opprinnelsen til disse karakteristiske trekkene i Putins styringssystem må vi søke i de formative erfaringene han høstet etter Sovjetunionens fall. Etter Oktoberrevolusjonen flyttet Bolsjevikene det politiske maktsenteret fra Petrograd til Moskva som de mente var lettere å forsvare under borgerkrigen. Etter dette ble byen omdøpt til Leningrad og gjennom hele sovjettiden gradvis redusert til en politisk blindgate der karrieren til lokale ledere som oftest ble amputert av død eller vanære. Etter åpningen av den russiske økonomien på 1990-tallet fikk byen, nå omdøpt til St.Petersburg, nye muligheter. Den ble igjen storbyen som sterkere enn andre byer i Russland orienterte seg geografisk og kulturelt mot Vesten, nettopp slik Peter den Store hadde lagt opp til da han grunnla byen.

Kort tid etter hjemkomsten fra KGB-tjeneste i Dresden ble Putin hyrt inn som assistent for St.Petersburgs nye borgermester, Anatoly Sobchak, og fikk ansvaret for de økonomiske relasjonene med utlandet. Dermed havnet Putin midt i et nettverk tråkket sammen for politisk innflytelse og businessmanøvrering. Her kunne han knytte nye entreprenører og veteraner fra sikkerhetstjenesten sammen med juridiske og finansielle fiksere av ulikt sortiment. Dette nettverket ble senere rekrutteringsbasen for kjernetroppene i hans presidentstyre. Mot slutten av 1990-tallet ble Sobchak satt under gransking mistenkt for massiv korrupsjon. Han flyktet til Paris og ble senere hjulpet av Putin som på den tiden arbeidet i Kreml.

Putins styringssystem fikk sin form etter tusenårsskiftet. De fleste ledende figurene i dette systemet kom fra St.Petersburg-nettverket (*pitertsy*): for eksempel de neolibérale haukene Anatolij Tsjubais, Aleksej Kudrin og Herman Gref, etterretningsfolkene Igor Setsjin, Sergej Ivanov og Vladimir Jakunin, sikkerhetssjefene Nikolaj Patrusjev og Alexander Bortnikov, de juridiske leiesoldatene Dmitrij Medvedev og Dimitrij Kozak, og presidentens milliardærkompiser Gennadij Timtsjenko og Rothenberg-brødrene.⁶ I denne konstellasjonen av personer gikk det ikke noe klart skille mellom de økonomiske liberalistene og de med tilknytning til det statlige maktapparatet: sikkerhetstjenesten og det militære (*siloviki*). De sikret seg alle private formuer i kraft av sine posisjoner i det politiske nettverket. Men denne kjernen av støttespillere var ingen klan. De var en uensartet gruppe der konflikter og skiftende allianser var dagens orden. Dette ga Putin manøvreringsrom til å skyfle på posisjoner og å balansere ulike interesser mot hverandre og dermed fungere som maktmægler mellom statsmaktas interesser og kapitalinteressene i stort.

Gleb Pavlovskij var kommunikasjonsrådgiver i Putins administrasjon og en av de mest intelligente av presidentens «politiske handverkere». Pavlovskij har gitt oss en levende beskrivelse av tankegangen bak denne formen for politisk virksomhet. I et intervju fra tidlig på året 2012 forteller han følgende:

«Putin er en mann fra sovjettiden som forstår kapitalismen på en sovjetisk måte. Innenfor denne forståelsesrammen er kapitalismen et kongedømme av demagoger som støtter seg på store pengesekker og et militært maskineri som har som ambisjon å kontrollere verden. Denne forestillingen er svært klar og enkel og den sitter i hodet på Putin ikke som offisiell ideologi, men som en form for sunn fornuft eller vanlig folkevett. Ser vi på sovjettiden i lys av denne forestillingen, var vi sovjetmenneskene selvsagt idioter. Vi prøvde å bygge et rettferdig samfunn når vi i stedet skulle ha akkumulert store pengesekker. Hadde vi lyktes med å akkumulere mer penger enn kapitalistene i Vesten, ja, da kunne vi ha kjøpt dem opp, eller vi kunne ha skapt våpen som ikke fantes i Vesten. Slik var det! Det var et spill vi tapte fordi vi ikke tok en del enkle grep: vi skapte ikke vår egen kapitalistklasse. Vi ga ikke de kapitalistiske predatorene, slik de ble beskrevet for oss, en sjanse til å utvikle seg til å bli våre predatorer som kunne fortære deres predatorer. Dette var Putins tankesett, og jeg tror ikke det har forandret seg på en grunnleggende måte siden den gangen».⁷

Oligarkene som ble skapt under Jeltsins regime, hadde ikke forstått de absolutte begrensingene i deres rolle. Yukos ble da også tildelt en lekse til skrekk og advarsel. Men samtidig ble det ikke stilt kritiske spørsmål om det virkelig var behov for et sjikt av superrike. Putin var klar over at det ville være umulig med en generell nedkvisting av oligarkene fordi det ikke fantes et alternativt sjikt av kapable entreprenører som kunne erstatte dem. Dette ble bekreftet av Vladislav Surkov, tidligere høyrehånd og stabssjef for Putin. I et intervju fra 2011 forteller han følgende: utvalget av forretningsmenn «... er svært tynt og veldig verdifullt ... de er bærere av kapitalen, intellektet og teknologiene». Av dette følger at «... oljefolkene er minst like viktige som oljen; staten må gjøre det beste ut av begge».⁸ Ifølge denne økonomiske logikken sitter de uunnværlige på toppen og er derfor de siste som må gå.

Garantisten for orden

Hvordan står det så til med de politiske ingrediensene i Sawkas standardpakke? Putin har alltid insistert på at samfunnet han styrer er demokratisk. Det er da også få som hevder at Russland er et politi- og militærdiktatur. Friheten til å uttrykke seg på trykk eller på nett er ikke mye mindre enn i Vesten. Anledning til å utøve denne friheten i TV og i aviser er langt mindre, men denne friheten møter små begrensinger på nettet hvor Russland kan skryte av å ha den største internettbruken i Europa. Det er mer elektronisk

overvåkning av landets borgere i USA. Partier som reelt eller nominelt tilhører opposisjonen, blir jevnlig valgt inn i parlamentet. Landets grunnlov som ble vedtatt under Jeltsin, ble hyllet av Vesten. Denne grunnloven står fortsatt ved lag. Russland er medlem av Den europeiske menneskerettsdomstolen. Den sivile rettsutøvelsen forgår innenfor rammene av landets lover og i stor grad uten innblanding. Konturene av en *Rechtsstaat* er reelle, og disse konturene er ikke alle eksempler på luftspeilinger. Men systematikken i dem brytes av en annen og omsluttende orden.

Landets grunnlov var selv et resultat av valgfusk. Dette ble avslørt av Jeltsins egen kontrollkommisjon, noe som vestlige akademikere og reportere overser i all stillhet. Siden Sovjetunionens fall, har ikke et eneste valg vært uten fusk og bruk av makt. Jeltsins valgseier som president i 1996 ble hyllet både i Det hvite hus og i Downing Street, men i virkeligheten var dette «valget» en notorisk konfiskering av folkets vilje uttrykt gjennom valg. Seksten år senere ble det storstilte valgfusket i 1996 innrømmet av Medvedev som selv ble valgt som president innenfor samme system. I følge Medvedev ble valget i 1996 vunnet av lederen for Den russiske føderasjonens kommunistparti, Gennadij Ziuganov.⁹ I motsetning til Jeltsin kunne Putin ha oppnådd sine valgseire som president uten å gripe til valgfusk, men da uten tilsynelatende å vinne så overlegent. På den andre siden har Putins parlamentariske partialibi, Det forente Russland, ikke oppnådd valgresultat som tyder på tilsvarende folkelig støtte.¹⁰

Maktfordelingsprinsippet eksisterer knapt nok innenfor rammene av grunnloven. Juridiske prosesser på høyt nivå i rettssystemet er underlagt Kremls vilje. Etter at Dumaen ble satt under artilleribeskytning av Jeltsin, har den lovgivende forsamlingen langt på vei blitt redusert til et organ med symbolsk makt. Selv ikke regjeringen kan fullt ut kalles et utøvende maktorgan siden presidenten både kan utnevne statsministeren, (bortsett når Putin utnevner seg selv), og dessuten avsette statsministeren. Presidentskapet har derfor full kontroll over regjeringen og dermed den utøvende makta. Navet i dette politiske systemet er et «superpresidentskap» som i internasjonal sammenheng er et konstitusjonelt særtilfelle blant stater av en viss størrelse.

Bærekonstruksjonen som holder oppe dette tynne eller fiktive representasjonssystemet, er et maskineri for maktbruk. Størrelsen på det føderale og lokale byråkratiet har siden Jeltsin mer en doblet seg til om lag 1.7 millioner ansatte. Sikkerhetsapparatet har under Putin økt tilsvarende, og de tilhørende bevilgningene er mer enn tolv ganger større. Den føderale sikkerhetstjenesten, FSB, har vokst til 350 000 ansatte. Toppsjiktet i de regionale administrasjonene kommer i stor grad fra sikkerhetstjenesten. FSB danner derfor et mer finmasket nett i hele samfunnet enn det gamle KGB gjorde.¹¹ Ser vi bort fra krigssonene i Nord-Kaukasus, håndteres den direkte undertrykkelsen av politiske motstand med hjelp av avdelinger fra spesialstyrkene. Opprørspolitiet settes inn mot protester og demonstrasjoner som ikke er

godkjent av myndighetene. Bestillingsmord har eksistert siden Jeltsin-perioden, og oligarkene mistenkes ofte for å ha en finger med i spillet. Bestikkelser og bakromshandel blir av en autoritativ kilde anslått til flere tusen milliarder rubel.¹² Korrupsjonen er allestedsværende på alle nivå i statsapparatet. Den er limet som bidrar til å koble sammen de administrative, representative og repressive institusjonene til et fellessystem.

Så mye om det innvortes grunnlaget for regimet. Men Vestens målestav for å vurdere regimets framgang inneholder enda et element. Dette elementet oppfattes som en obligatorisk del av den liberale standardpakken. Derfor blir det sjelden nevnt. Denne tausheten innhyller et implisitt krav: en statsdannelse blir ikke en sertifisert imitator av den liberale standardpakken med mindre den ideologisk forplikter seg overfor den internasjonale orden som forvalter disse liberale verdiene. Det å etablere et demokrati blir først anerkjent av Washington og Brussel når man samtidig slutter seg til det euro-amerikanske økumeniske felleskapet.

I hvor stor grad føyde Russland seg etter denne betingelsen? Da Putin tok over styringen i Kreml, insisterte han på at Russland historisk tilhørte Europa, men at landet identifiserte seg med den mest utviklede delen av Europa. Ifølge Putin er «vi er alle vesteuropeere». Putin antydte til og med at Russland kunne bli medlem av NATO. Senere uttalelser i den retningen ble langt mer forsiktige. Men regimet og dets medier sluttet aldri å peke på felles verdier i den vestlige sivilisasjonen, verdier som Russland var forpliktet til å forsvare sammen med USA og EU i kampen mot internasjonal terrorisme. Putin var den første som uttrykte solidaritet med Bush i forbindelse med angrepet på Tvillingtårnene og Pentagon. Han la ned sovjetbasene på Cuba og i Vietnam og åpnet russisk luftrom for amerikanske forsyningslinjer til Afghanistan. Han gjorde lite ut av NATOs ekspansjon på Balkan, og Russlands forsvar ble heller rustet ned enn oppgradert. Dette var tydelige eksempler på at Russland ønsket å være en pålitelig partner for Vesten og et solid medlem av det internasjonale samfunnet. Men hele tiden var det et forbehold.

Moskva hadde gitt slipp på ambisjonen om å etablere en samfunnsmodell og alternativ til den kapitalistiske sivilisasjonen og dens ulike politiske former. Men regimet hadde ikke gitt slipp på retten til autonomi innenfor landets grenser. Russland ville fortsette å bygge videre på sine tradisjoner forankret langt bakover i landets historie. I et såkalt tusenårsbudskap på terskelen til sitt første presidentskap forklarte Putin hva denne autonomien dreide seg om:

«For oss har staten, dens institusjoner og strukturer, alltid spilt en usedvanlig viktig rolle i livene til landet og folket. En sterk stat er for russerne ikke en unntakstilstand som det må kjempes mot. Det er heller motsatt: en sterk stat er kilden og garantisten for samfunnsordenen. Den er initiativtaker og drivende kraft i all endring».¹³

Utenrikspolitisk betydde dette at Russland skulle aksle sine plikter som stormakt, (*derzhavnost*), og fylle denne rollen som en av stormaktene blant flere andre stormakter slik tradisjonen hadde vært siden 1700-tallet.¹⁴ Det er lett å se motsetningen mellom dette vokabularet, hentet fra fortidas hierarkiske herredømme-strukturer, og den tilsynelatende herredømmefrie diskursen knyttet til «det internasjonale fellesskapet». I denne diskursen er enhver hentydning til makthierarkiet bannlyst, noe som selvsagt tjener utøvelsen av hegemoniet til den reelle stormakta i det internasjonale samfunnet. USA ble da heller ikke imponert av Putins innledende erklæringer om å være et fullverdig medlem av den vestlige klubben samtidig som han pukket på Russlands autonome rolle som tradisjonell stormakt. På denne bakgrunnen ble det viktig for regimet å konstruere en identitet som kunne bygge en bro mellom de to sprikende ambisjonene. Det Russland skulle stå for, var å bli «et uavhengig demokrati». Substantivet i utsagnet knytter an til og signaliserer tilhørighet til den liberale standardpakken, mens adjektivet i utsagnet peker mot avvik fra den samme pakken. Landet skulle med andre ord utvikle sin egen variant av den liberale standardpakken uten å bli en tradisjonsløs etteraper sertifisert av «det internasjonale fellesskapet». Det måtte Vesten bare finne seg i og leve med.

Sjokkene

Slik var situasjonen våren 2008 ved slutten av Putins andre presidentperiode og etter en ubrutt periode med rask økonomisk vekst, stigende levestandard, politisk stabilitet og popularitet i hele befolkningen. Men Adam var ikke lenge i paradiset. Snart skulle fire påfølgende kriser ryste regimet og i tur og orden påvirke ulike sider av regimets grunnmur. Den første krisa meldte seg noen måneder etter at Putins andre presidentperiode tok slutt. Da slo sjokkbølgene fra Vestens finanskrisa innover Russland. På dette tidspunktet hadde landet betalt ned utenlandsgjelda fra Jeltsin-perioden og etter hvert bygget opp en romslig reserve ved hjelp av de årlige eksportoverskuddene. Men i den samme perioden hadde private og statlige banker uten magemål tatt opp store lån i utlandet med sikkerhet i russiske statsobligasjoner. Dette ble utgangspunktet for en kredittboble der verdien på de utenlandske kravene nær tredoblet seg fra 2006 til 2007.¹⁵ Presset av Wall Street startet de vestlige kreditorene å kreve inn korttidslånene. Litt senere stupte oljeprisen fra 147 dollar til 34 dollar fatet. Så å si over natta mistet det russiske aksjemarkedet en tredjedel av verdien. En massiv pengeinnsprøyting i banksystemet hindret en generell kollaps i økonomien, men den påfølgende økonomiske nedturen ble dypere i Russland enn i andre større økonomier. Den samlede økonomiske aktiviteten, målt med bruttonasjonalproduktet, ble i 2008 redusert med 7.9 prosent.

I løpet av 2010 var den russiske økonomien kommet gjennom krisa, men tiden med overskuddsbudsjett var forbi. For å bevare støtten i befolkningen måtte regime velge en økonomisk politikk som de neolibérale haukene alltid har vært motstandere av. De offentlige utgiftene ble økt for å opprettholde konsumnivået. Overskuddet fra petroleumsvirksomheten som tradisjonelt hadde blitt investert i utlandet, ble nå brukt for å øke pensjonene og andre sosiale ytelser. Men den gyldne tiden var forbi, og tiden som kom ble preget av lav vekst eller ingen vekst i det hele tatt. Konesjonskapitalismen hadde mislykkes i å fornye den fysiske kapitalen og landets teknologiske grunnlag. Overskuddsprofitten fra energisektoren hadde i liten grad blitt brukt til produktive formål. Plutokratene hadde ikke investert det økonomiske overskuddet i modernisering av russisk industri. De hadde i stedet plassert overskuddet i fast eiendom i hjemlandet og i finansielle krav i utlandet.

Redusert økonomisk spillerom ble fulgt av politisk trøbbel. Putin overførte presidentskapet til sin medhjelper Medvedev. Han var samtidig nøye med å ivareta den konstitusjonelle legitimiteten som delvis fungerte som symbol for hans anseelse i utlandet. Medvedev var den i Putins kjerne-tropp som han i størst grad regnet med ville roe Vesten og forsikre den liberale opinionen om regimets progressive intensjoner. Men selv ikke for en begrenset periode trakk Putin seg tilbake fra den politiske scenen. Han flyttet inn i Det hvite hus som statsminister. Dette spesielle arrangementet, som kritikerne spottende kalte «tandemokrati», fungerte likevel ikke helt som tenkt. Medvedev ønsket å få på plass en ny konstitusjon som i større grad var formet etter hans eget hode, og som kunne danne plattform for en ny periode som president i Kreml. Han begynte å ytre seg kritisk om bedrageri, korrupsjon, lovløshet, «legal nihilisme» og teknologisk stagnasjon. Han gjorde seg lekker for de uavhengige mediene og erklærte at det ikke var aktuelt med politisk byttehandel mellom velferd og frihet. Men disse retoriske øvelsene var ikke uttrykk for merkbare endringer i det politiske systemet. Hans forslag om å øke presidentperioden fra fire til seks år var snarere et typisk virkemiddel for å konsolidere det samme systemet. Manøvrene til Medvedev ga innledningsvis de liberale kretsene håp om reformer, men det hele endte med økende frustrasjoner etter hvert som reformhåpet svant.

I mellomtiden ble Putin stadig mer irritert over ambisjonene til president-vikaren. Friksjonen mellom dem kom tydelig til syne i forbindelse med Russlands støtte til NATOs bombing av Libya. Medvedev forsvarte denne aksjonen som et legitimt og velkomment slag mot barbariet. For Putin var denne krigshandlingen et misbruk av Sikkerhetsrådets resolusjon. Tidlig på høsten 2011 meldte noen ledende politiske teknokrater i Putins indre krets overgang til den politiske fløyen som mer eller mindre åpent støttet Medvedevs kandidatur for en ny presidentperiode. Dette skapte politiske forventninger i Moskva, der man så for seg at Medvedev som president for en

ny periode og frigjort fra sin gamle mentor, ville sette i gang en etterlengtet liberalisering av regimet.

Disse illusjonene fordampet raskt da Putin i september erklærte at han og Medvedev ville bytte jobb. Med en slukøret Medvedev ved sin side kunne Putin fortelle at han nå ønsket å gjenoppta sin rolle som president for en ny periode i tråd med en «gammel avtale». Det siste var åpenbart usant. Denne rokaden ble gjennomført på en så brutal måte at den tydelig viste hvem som var sjefen, men rokaden viste seg samtidig å bli en politisk feilberegning. Resultatet ble ikke mer likegyldighet og resignasjon. Arrangementet provoserte i stedet til stor indignasjon i hele Moskvaområdet, og verre skulle det bli. Stemningen i hovedstaden ble eksplosiv da det mot slutten av året ble benyttet uhørt og utilslørt svindel for å kamuflere et kraftig fall i oppslutning til Putins parti, Det forente Russland. Bortimot hundretusen demonstrerte mot regimet. Dette var mer enn det demokratiforkjemperne klarte å mobilisere i perestrojkatiden. For første gang stod Putin overfor en brei opposisjon i det politiske hjertet av landet. De politiske bølgene spredte seg dessuten, om enn med mindre kraft, til flere byer i utkanten av landet. Men sett i lys av hele det russiske samfunnet var opposisjonen likevel et godt stykke fra å nå en kritisk masse.

De fleste av protestantene i Moskva kom fra en privilegert minoritet av befolkningen. De var stort sett rekruttert fra den nyere middelklassen knyttet til profesjonsyrker som i nasjonal sammenheng speilet et svært spesialisert storbymiljø. Dette storbymiljøet skilte seg radikalt fra resten av Russland på grunn av en usedvanlig sterk konsentrasjon av det som i Vesten beundrende betegnes som moderne kreative yrker: reklame, mote, kommunikasjonsrådgivning, informasjonsteknologi, konsulentvirksomhet og tilsvarende. Selv om dette sjiktet av unge og «kreative» i hovedsak har en liberal politisk innstilling, var bredden i de politiske demonstrasjonene spredt over et vidt politisk spekter som strekte seg fra venstreorienterte strømninger til nasjonalistiske grupper. Denne ideologiske heterogeniteten ble speilet av den fremmedfiendtlige bloggeren Alexei Navalny. Han ble et offentlig symbol for opposisjonen samtidig som han ikke bare tordnet mot styrtrike banditter, men også mot lutfattige innvandrere.

Bortsett fra kravet om rettferdige valg og ukorruperte offentlig ansatte var ikke opposisjonen som helhet i stand å skape et samlende program som kunne fenge majoriteten av befolkningen. Denne majoriteten var nettopp de som levde uten fordeler av noe slag og under forhold der ulikhet, usikkerhet, fattigdom og ineffektivitet betydde langt mer for hverdagslivet enn juridiske prinsipper. Når situasjonen er slik, er det lite trolig at den russiske befolkningen lar seg mobilisere politisk av en kritikk som begrenser seg til å ta avstand fra regimets formelle strukturer uten overhodet å ta stilling til den sosiale substansen som berører folk flest.¹⁶ Navalnys resept for frihet taler for seg selv: ti modige forretningsfolk og regimet vil falle.

For å møte utfordringene i sentrum av Moskva busset Putin inn offentlig ansatte, arbeidere og unge bøller fra forstedene. Disse fungerte som støyende motdemonstranter. Som støtte i valget til en ny presidentperiode mobiliserte han hele det administrative apparatet og statsmediene. Valget vant han uten problem. Det beste den liberale opposisjonen klarte å mønstre som motvekt var milliardæren Mikhail Prokhorov. Han var en av oligarkene og for øvrig berømt etter å ha blitt arrestert av fransk politi mistenkt for hallikvirksomhet på et vintersportssted i Alpene. Putin vant valget med noe mindre margin enn ved de forrige to presidentvalgene. I tråd med vanlig praksis ble vinnermarginen for syns skyld rapportert noe oppblåst. Han vant samtidig valget med en endret politisk profil. Konsensus hadde preget hans to første presidentperioder. Denne harmonien var nå en saga blott. Nå krevdes det polarisering for å beholde makta. Det vil si å mobilisere de med lavere inntekt og mindre utdanning mot de oppblåste og fasjonable urbane sjiktene. I denne kulturstriden var opposisjonen underlagt de samme strategiske restriksjonene som Putin. Han kunne riktignok øke de offentlige utgiftene for å opprettholde og bedre de fattiges kår, men systemets grunnleggende sosio-økonomiske virkemåte var et ikke-tema for begge parter. De ideologiske rammene for den politiske mobiliseringen forutsatte at politisk støtte ikke kunne mobiliseres fra et klassepolitisk utgangspunkt. Mobiliseringen ble ført innenfor rammene av en kulturkrig der patriotisk og moralsk sinnelag ble satt opp mot tradisjonsbrudd av alle slag, og der ikonene for russiske moraltradisjoner og sann tro ble hyllet som vaksine mot dekadansevirus av fremmed opphav.

Denne kulturkampen ble ført på det nasjonalt nivået og der hadde denne verdikampretorikken muligens noe effekt, men på det regionale nivået var denne kulturkampen langt mindre virksom. Gapet mellom folks tillit til Putins lokale ledere ute i regionene og Putins personlige oppslutning nasjonalt var blitt stadig større. Dette var allerede tydelig ved Dumavalget. I 2013 fikk Alexei Navalny lov til å stille som ordfører kandidat i Moskva etter at regimet en tid hadde vaklet i valget mellom represjon og konsesjon. Han stilte mot regimets egen forhåndsfavoritt som vant valget. Bare 33 prosent av de stemmeberettigede deltok, og Navalny fikk 27 prosent av stemmene, noe opposisjonen feiret som en moralsk seier.

Utenfor hovedstaden, Moskva, har den regionale identiteten til befolkningen alltid vært relativt svak. Dette skyldes delvis en geografi dominert av et ensartet og enormt steppelandskap. På den andre siden er den sosiale og den regionaløkonomiske fragmenteringen av landet blitt eksepsjonelt sterk etter at Sovjetunionen ble oppløst. De grunnleggende drivkreftene bak denne fragmenteringen er den naturgitte regionale fordelingen av naturressurser med tilhørende økonomisk virksomhet og økonomisk (grunn-)rente eller også fordelingen i fraværet av slike ressurser og økonomiske aktiviteter. Dersom det ene eller det andre regionale aspektet spiller på lag med dagsordenen til

sentralmakta, kan lokale spørsmål bidra til å gi nasjonale spørsmål mer vind i seilene. Men de regionale konfliktene trenger ikke nødvendigvis å virke integrerende på regimet. I 2014 ble inntrykkene fra tidligere politisk uro i Kaliningrad og Jaroslav forsterket av at to uavhengige kandidater ble valgt som borgermestere i Novosibirsk og Jekaterinburg. Dette er henholdsvis den tredje og den fjerde største byen i Russland. Sprekkene i regimet ble stadig tydeligere.

Imidlertid kan svakere kontroll som åpner for slike valgresultat, også tolkes som en kurskorreksjon. I sin omfattende analyse av regimet, konkluderer Sakwa i et optimistisk toneleie. Siden «... essensen i putinismen hele tiden er å trekke til seg makt og personell inn i det politiske senteret», er i følge Sakwa Putins strategi etter valgavvikene «... å forsøke og inkorporere fraksjoner av opprørerne i et rebalansert maktsystem» med «... potensiale for endring og utvikling». Russland trenger lovstyre, rettferdige valg og sikring av eiendomsretten, men det er «... langt fra sikkert at et Russland uten Putin kan løse disse oppgavene bedre enn en Putin satt under press av tilfrisknende institusjoner i den konstitusjonelle staten og under trykk av en stadig mer moden og mobilisert opinion»¹⁷ Det er med andre ord for tidlig å avskrive tiltrekningskrafta fra den liberale standardpakken.

Grenseland

En mer kritisk test lå og ventet. Etter den økonomiske og politiske krisen kom den diplomatiske. Tonen i Putins utenrikspolitikk endret seg i løpet av hans to første presidentperioder, men retningen var langt på vei uendret. Fortsatt var partnerskap med Vesten det prioriterte målet. Dette veivalget innebar anerkjennelse og respekt for Russland som den største landmakta i Europa, felles front mot islamsk terrorisme, alliert med ISAF i Afghanistan, medlem og vert for G8, deltaker i Midtøstenkvartetten, nære forbindelser med Israel og sist, men ikke minst: en blomstrende økonomi integrert i det globale kapitalmarkedet. Men Russlands forhold til USA og EU var samtidig preget av flere friksjonspunkt.

Traktaten mot utvikling av antirakettskjold ble ensidig sagt opp av USA. Et radarsystem for antirakettforsvar fikk en framskutt plassering i Sentral-Europa. Jackson-Vanik restriksjonene som opprinnelig gjaldt handelsforbindelsen mellom USA og Sovjetunionen, ble ikke avvirket av USA selv om Russland ble medlem av WTO. Til tross for dette trenger vi bare kaste et blikk på resolusjonene i Sikkerhetsrådet i denne perioden for å se at Russland føyde seg etter Vestens ønsker over hele fjøla. Det eneste unntaket er Russlands veto mot Annan-planen. Dette var en fremforhandlet plan i regi av FN for å oppheve todelingen av Kypros og etablere en føderalstat. Planen møtte sterk greskkypriotisk motstand, og Russland la ned veto etter en appell om hjelp fra regjeringen i Nicosia.¹⁸

Alt i alt var Russland i denne perioden en pålitelig og samarbeidsorientert kraft i det internasjonale samfunnet. Landet var bæreren «... av det Euroasiatiske kontinentets siviliserende misjon».¹⁹ I Medvedevs presidentperiode hullet russisk utenrikspolitikk enda mer i retning av Vesten. I samforståelse med Washington kansellerte Moskva leveransene av rakettsystemet S-300 til Iran. Dette var et våpensystem som ville gjøre det vanskeligere for USA og Israel å gjennomføre luftangrep mot Iran. Gang etter gang støttet Russland FN-sanksjoner mot Iran på initiativ av USA. Landet ga grønt lys for å bombe Libya, og det sørget endog for at NATO fikk etablere et transportknutepunkt på russisk jord ved Uljanovsk for NATO-operasjoner i Afghanistan.

Imidlertid var ikke den politiske himmelen uten skyer som fra tid til annen kastet skygger over Russlands gode relasjonene til Vesten. Den potensielle kilden til disharmoni var særlig knyttet til landets tradisjonelle sikkerhetsinteresser i beltet av tidligere sovjetrepublikker mot sør. I Moskvas øyne var dette sikkerhetsinteresser som de euroamerikanske partnerne burde respektere. Disse sikkerhetsinteressene var særlig knyttet til naboområder som i lokal russisk språkbruk ble kalt «Det nære utland», territorier som en gang hadde tilhørt det tsaristiske imperiet. Fra et politisk ståsted var de baltiske statene allerede absorbert av NATO og EU og var dermed ikke lenger en del av «Det nære utland». Av ulike grunner var regimet heller ikke urolig for de sentralasiatiske statene. Disse statene hadde for øvrig regimer som var tilstrekkelig lik det russiske, noe som i seg selv bidro til stabile relasjoner til Moskva selv om det her og der fantes amerikanske baser knyttet til krigen mot terror. Den maktpolitisk sensitive buffersonen lå et annet sted: i områdene som strekker seg fra vestkysten av det Kaspiske hav til utløpet av Donau i Svartehavet og omfattet de tre republikkene i Trans-Kaukasus, samt Ukraina og Moldova.

Problemene startet i Georgia. Grensa mellom Georgia og Russlands utgjør om lag 75 prosent av hele grensestrekningen mellom Russland og nabostatene i Kaukasus. I 1992 gikk regimet til Eduard Sjevardnadse til angrep på Abkhasia. I begynnelsen av sovjettiden var Abkhasia formelt en autonom republikk i Sovjetunionen, og landets kjernebefolkning var sunnitsjerkessisk. I 1935 ble landet etter initiativ av Stalin og Beria «forent» med Georgia. Etter oppløsningen av Sovjetunionen valgte Abkhasia å bryte med Georgia. Abkhasia forsvarte seg mot invasjonen fra Georgia gjennom å mobilisere frivillige muslimske krigere fra hele Nord-Kaukasusområdet, inkludert Shamil Basajev som senere ble tsjetsjensk opprører. Den abkhasiske motstandshæren nedkjempet de georgiske invasjonsstyrkene fullstendig, og Sjevardnadse slapp så vidt unna med livet i behold.²⁰ Det første utbruddet av kamper i Kaukasusområdet ble fulgt av Jeltsins angrep på Tsjetsjenia. Jeltsin lykkes i første omgang med å nedkjempe opprøret der i 1996. Tre år senere kom det andre russiske angrepet på Tsjetsjenia, nå etter

ordre fra Putin. Dette angrepet knuste den tsjetsjenske motstanden, og regimet til Ramzan Kadyrov ble installert i Groznyj.

En tiårsperiode senere er disse områdene langt fra pasifisert. Hele Nord-Kaukasus sør for Stavropol fylke (*krai*) er i realiteten en krigssone. Opprøret mot russisk herredømme og dets vasaller føres under banneret til radikalisert islam, og det omfatter et område fra Dagestan til Karatsjajevo-Tsjerkessia. Tsjetsjenia er preget av massearbeidsløshet, ulikhet og fattigdom, og landet er tømt for den tidligere russiske befolkningen som har flyktet med tilhørende svinnende bruk av russisk språk. I denne situasjonen har landet under sin brutale krigsherre oppnådd en de facto uavhengighet, men uten at båndene til Moskva er kuttet. I andre urolige områder støtter Moskva de lokale herskerne med penger og soldater uten å blande seg inn ut over omfanget av denne støtten.²¹ I Russland er befolkningen så mistroisk mot disse områdene at halvparten av befolkningen, i følge meningsmålinger, er villig til å gi slipp på dem. Men i disse områdene har Vesten aldri ytret mishag mot de russiske inngrepene uansett hvor brutale de har vært. Helt fra Clinton og Blair til Obama og Merkel er Russlands politikk i disse urolige områdene beskyttet av ukrenkeligheten til grensene som ble fastsatt av Jeltsin.

I andre områder er det ikke slik. Sjevardnadse ble i sin tid som utenriksminister for Sovjetunionen hyllet av Vesten for sin rolle i oppløsningen av unionen. Godt ti år senere, i 2003, var han blitt et avfeldig og korrump fossil, og han ble kastet som president i Georgia etter enda en gang å ha forfalsket et valg. Regimet som fulgte, ble ledet av Mikheil Saakasjvili. Han hadde tidligere tilhørt den forrige presidentens menn. Han fullførte sin advokatutdannelse i New York. Hans mest sentrale rådgiver var en amerikaner som stod på lønningslista til USAID, og lobbyisten hans i Washington var assistenten til den republikanske kongressrepresentanten John McCain. Som ny president forsterket han Tbilisis orientering mot Vesten og smidde sterke bånd til president Bush. Han åpnet for militære rådgivere og utstyr fra USA og sendte georgiske tropper for å støtte USAs okkupasjon av Irak.

På hjemmebane fortsatte han i fotsporene til forgjengeren når det gjaldt å undertrykke opposisjonen og manipulere valgene. Utenrikspolitisk var hans hovedmål det samme som for Sjevardnadse: NATO-medlemskap for Georgia. Trygg på støtte fra Vesten startet han noe overmodig et angrep mot Sør Ossetia. Dette var et annet umake territorium i Kaukasus. Området ble under Sovjetunionen forent med Georgia i 1922, men det erklærte seg som uavhengig etter oppløsningen av unionen. Russland svarte på angrepet fra Georgia med et motangrep gjennom en tunnel som forbinder Sør Ossetia og Nord Ossetia som ligger nord for Kaukasusfjellene og tilhører Russland. Det russiske angrepet knuste den georgiske hæren slik at veien til Tbilisi lå åpen for de russiske styrkene. Men etter å ha sikret Sør Ossetia, trakk de russiske styrkene seg tilbake. Innledningsvis ble Russlands motreaksjon heftig kritisert i de vestlige hovedstedene og karakterisert som russisk aggresjonen.

Etter hvert som bakgrunnen for konflikten ble klarlagt, stilnet kritikken, men selvsagt uten noen form for dementi. Fire år senere og etter å ha tapt et valg flyktet Saakasjvili til USA med anklager om kriminelle lovbrudd hengende over hodet.

For Russland var to hensyn avgjørende når denne konflikten skulle kontrolleres. Det første var å sørge for at NATO ikke sirklet inn Russland fra sør og brukte Georgia som trampoline for Vesten i dette området slik de de ulike regimene i Georgia hadde lagt opp til. Det andre hensynet var knyttet til situasjon med pågående væpnede opprør i regionen og behovet for å forsegle Russlands sikkerhetssystem i Nord-Kaukasus mot trøbbel og konflikter lengre sør. I Vesten var meningene delte om klokskapen i å innlemme Georgia i NATO. Til gjengjeld var enigheten udelte når det gjaldt å fordømme Russlands press på Georgia. Man var også enige om å understreke at Georgias grenser nå og i framtida skulle forbli uendret uten hensyn til den historiske bakgrunnen for grensedragningen, og om denne var forenlig med realitetene på bakken. Men området striden dreide seg om, var egentlig sekundært for begge parter. Området var riktignok viktigere for Russland enn for Vesten, men innsatsen i spillet var ikke all verden. Da de tilsvarende og motstridende maktinteressene flyttet seg til Ukraina, ble situasjonen langt mer eksplosiv.

Ukraina rakner

Det er dype kulturelle og historiske skiller mellom Russland og Georgia med sin særegne middelalderhistorie, kaukasiske språk og spesielle skrift, mkhedruli. Det var ikke noen tilsvarende kløft som skilte de to slaviske befolkningene på tvers av grensene mellom sovjetrepublikkene Ukraina og Russland i sovjettiden. Som nabostat til Russland er Ukraina med sin befolkning og sitt territorium ti ganger større enn Georgia og uten sammenligning langt viktigere for Russland. Ikke bare er de økonomiske og kulturelle båndene til Russland tette. For russerne står Ukraina fortsatt friskt i minnet som et meget sentral slagfelt under Andre verdenskrig som russerne karakteristisk nok betegner som Den store fedrelandskrigen 1941-45. Det var her Den røde arme startet de avgjørende motoffensivene mot *Wehrmacht*. Da Jeltsin tok makta i Russland og med dette oppløste Sovjetunionen, fulgte de lokale kommunistlederne i Ukraina etter i samme sporet. De forlot Kommunistpartiet og grep sjansen til å bli herskere av en uavhengig stat. Ukrainisk nasjonalisme har alltid vært sterk i Galicia, som ligger i den vestlige delen av landet. Det ble annektert av Stalin fra Polen så sent som i 1945. Men i folkeavstemningen om uavhengighet stemte 90 prosent for uavhengighet på tvers av de ulike regionene.

Valgskredet for uavhengighet var et uttrykk for at et uavhengig Ukraina ville bli et mer velstående land enn Russland på grunn av Ukrainas mer fruktbare jord og vennligere klima. Dette viste seg å være en illusjon. Men også forestillingen om Ukrainas enhetlige nasjonale identitet viste seg å bli en luftspeiling. Uavhengigheten førte til det motsatte: en økonomisk kollaps som ble langt mer alvorlig enn den som Russland fikk erfare under Jeltsin.²² Inntekt per hode i Ukraina falt fra 1570 dollar i 1990 til 635 dollar i 2000. Det økonomiske sammenbruddet førte til en sterk dagen-derpå anger, særlig i de mest berørte industrielle regionene i øst. I 1994 var 47 prosent av befolkningen i den sørøstlige delen av landet mot uavhengighet fra Russland, mens bare 27 prosent var for.²³ Selv om de harske økonomiske vilkårene ikke slapp taket, dovnnet likevel denne frustrasjonen i takt med en økende resignert tilpasning til status quo. Da Ukraina ble uavhengig, var levestandarden i Russland det doble av hva den var i Ukraina. I dag er den tre ganger høyere. Selv i Hviterussland er levestandarden dobbelt så høy.

Den økonomiske nedturen bidro etter hvert til å forsterke dype kulturelle splittelser i et land der det offisielle språket er ukrainsk, mens en majoritet av befolkningen ennå snakker russisk. I tillegg kommer ulikhetene mellom Vest-Ukraina og Øst-Ukraina. Den vestlige delen av landet har en polsk forhistorie og politiske strømninger som knytter trådene tilbake til mellomkrigstidens ukrainske ultrahøyrenasjonalisme med forgjengere som Dmytro Dontsov og Stepan Bandera. I den østlige delen av landet finner vi det store rustbeltet der man har en tendens til å skue bakover til glansdagene i den forgangne sovjet-tiden. Mellom disse områdene i vest og øst finner vi en stor geografisk flate der sjatteringene av sympati for de ulike kulturelle og politiske ytterpunktene skifter tyngdepunkt ved elva Dnjepr.

Helt fra starten av landets uavhengighet ble Ukrainas politiske system åpnere enn det russiske. Dette skyldes delvis de kulturelle og politiske spenningene som delte landet, men det var også fordi superpresidentskapet etter modell av Russland ikke fikk forfeste. Dermed beholdt parlamentet en reell lovgivende makt og i tillegg den kontrollerende funksjonen overfor den utøvende makta. Men siden den sentrale statsmakta var svak og uten dype institusjonelle røtter i historiske tradisjoner fra tsartiden og sovjettiden, ble statsmakta ganske snart offer for ekspropriering av rivaliserende oligarkarklaner. Rov av tidligere offentlig eiendom, massiv korrupsjon og bestillingsmord var minst like omfattende i Ukraina som i Russland. Men i Russland var det helt utenkelig at oligarker av typen Boris Beresovskij og Mikhael Khodorkovskij kunne overta makta i Kreml.

Utviklingen i Ukraina ble ikke bare påvirket av konkurrerende oligarker og splittende regionale og kulturelle konflikter. I tillegg kom de geopolitiske spenningene: vest for Dnjepr dominerte tiltrekningen fra EU og øst for Dnjepr var tiltrekningen fra Russland tilsvarende sterk. Brussel og Washington manøvrerte for å trekke landet mot Vest samtidig som Russland

trakk i motsatt retning. På hver sin side av Dnjepr var den folkelige sympatien for de to ulike alternativene relativt jevnt balansert mot hverandre. På tilsvarende vis pendlet den politiske makta i Kiev mellom disse alternativene de første årene etter uavhengigheten.

Nederlag og mottiltak

I Ukraina nærmet Leonid Kutsjmas korrupte og brutale styre seg slutten i 2004. Som sin arvtager i presidentvervet hadde han pekt ut Viktor Janukovitsj som var fungerende statsminister. Janukovitsj hadde sin bakgrunn fra det østlige Ukraina og fortid som ungdomskriminell domfelt for overfall. Konkurrenten hans til presidentvervet var sentralbanksjef Viktor Jusjtsjenko, en tidligere statsminister i Kutsjmas regime. Jusjtsjenko opererte i tospann med Julia Timosjenko, den mest glamorøse av de ukrainske oligarkene. Denne duoen gikk til valg på en plattform som blant annet gikk inn for ukrainsk NATO-medlemskap. Skremt av mulighetene for at Jusjtsjenko skulle vinne, mobiliserte Putin sitt korps av politiske håndverkere for å støtte Janukovitsj. Selv gjennomførte han en mengde samtaler og forhandlinger med maktpersonene i Kiev. Etter andre valgomgang ble Janukovitsj utropt som vinner av presidentvalget, men denne seieren var åpenbart godt hjulpet av valgfusk i regi av Kutsjmaregimet. Dette utløste folkeopprør i Kiev, kjent som Oransjerevolusjonen. Opprøret tvang fram et nyvalg som Jusjtsjenko vant med god margin.

Dette var tiårets største tilbakeslag for Putin. For det første var det tydelig for alle at Putin hadde tråkket i salaten og mist ansikt overfor Vesten som for øvrig var ivrig opptatt med å gi massiv støtte til demonstrantene. For det andre ga denne episoden et farlig eksempel på en vellykket urban protest som kunne smitte over til de russiske storbyene. Men stormen løyet ganske snart. En kort stans i gassleveringene til Ukraina var tilstrekkelig til å minne om hvor avhengig landet var av russisk energiforsyning. Gassforsyningskonflikten ble løst i form av en ugjennomsiktig avtale mellom de involverte oligarkene. Lederne av Oransjerevolusjonen røk snart i tottene på hverandre, og deres popularitet forduftet i en kjede av skandaler. Etter en fem års tid gjorde den regionale politiske pendelen et nytt utsving i retning østsiden av Dnjepr, og Janukovitsj ble valgt som president uten behov for valgfusk.

Som president forsøkte Janukovitsj straks å balansere mellom Brussel og Moskva i jakten på en best mulig avtale fra den ene av partene uten å trække den andre parten for mye på tærne. Denne balansegangen var ikke en ny oppfinnelse. Janukovitsj gjorde ikke noe annet enn det alle ukrainske politikere etter Kutsjma hadde gjort før ham. I 2009 minket Ukrainas bruttonasjonalprodukt med ikke mindre enn 15 prosent som følge av den internasjonale finanskrisa. Landet hadde desperat behov for økonomisk støtte. I 2012 fremmet EU en assosieringsavtale for frihandel med Ukraina,

og IMF var villig til å gi landet et lån på 15 milliarder dollar forutsatt at det ble gjennomført økonomiske innstramminger. For å blokkere signeringen av disse avtalene tilbød Putin en gunstigere kortsiktig avtale som Janukovitsj aksepterte i siste sekund. Denne brutale avvisningen av det europeiske tilbudet førte til indignerte, om enn i første omgang, mindre protester i Kiev. Men etter at demonstranter ble drept av snikskyttere fra opprørspolitiet, eskalerte protestene til en regelrett beleiring av regimet i Kiev sentrum. I den vestlige delen av Ukraina ble samtidig regimets støttepunkt eliminert. Janukovitsj flyktet i panikk og forsvant inn i den store glemselen. I kulissene opererte USA klar til å bistå i etableringen av et erstatningsregime som var sammensatt av fiendene til Janukovitsj i parlamentet og blant demonstrantene i Kievs gater. Lenge før dette hadde Ukraina befunnet seg godt innenfor Washingtons synsfelt. Under Clinton var Ukraina den tredje største mottakeren av økonomisk støtte fra USA etter Israel og Egypt. Under Bush sørget Ukraina for den tredje største troppekontingenten til den amerikanske okkupasjonen av Irak.²⁴

Sluttresultatet var et sviende nederlag for Putin. Det var ille nok at motivene for opprøret i Kiev var en høyrøstet og tydelig avvisning av det russiske alternativet. Det var enda mye verre at Ukraina for første gang befant seg innenfor den umiddelbare rekkevidden til amerikansk diplomati og etterretning, eller slik det ble uttrykt av en tidligere amerikansk FN-ambassadør: Ukraina befant seg under «voksent tilsyn» av USA flankert av EU. Nettopp dette var noe Russland alltid hadde forsøkt å avverge. For å berge stumpene etter dette nederlaget ble Putins mottrekk å annekterte Krim.

På Krimhalvøya var to tredjedeler av befolkningen russisktalende. Krustsjov overførte denne halvøya fra Russland til Ukraina i 1954. Befolkningen ble selvsagt ikke spurt, men vedtaket hadde ikke særlige praktiske konsekvenser så lenge begge republikkene, Russland og Ukraina, var del av Sovjetunionens felles jurisdiksjon. Under Gorbatsjov ble det gjennomført en folkeavstemning der flertallet stemte for å etablere Krim som en autonom republikk, noe som ble akseptert av Kiev et år senere. Den første ukrainske presidenten (Leonid Kravsjuk, O.a) ble valgt på en plattform som forutsatte union med Russland. Som president ba han om en ny folkeavstemning på Krim. Etterfølgeren i presidentvervet, Kutsjma, satte Krimhalvøya under direkte ukrainsk presidentstyre inntil et kompetent styre var på plass.

Den økonomiske nedturen i 1990-årene ble brattere for Krim enn for andre områder av Ukraina og investeringsaktiviteten i området var lav. Rundt tusenårsskiftet synes gjenforening med Russland å være et fjernt alternativ, og det var liten aktiv mobilisering for å gjenforene Krim med Russland. Men samtidig var det heller ikke noen entusiasme for tilknytningen til Ukraina dersom vi ser bort fra den ukrainske minoriteten på Krim. Det at man godtok å bli styrt av Kiev, betydde ikke at man omfavnet dette styret. I historisk

perspektiv var det mye som hindret en slik omfavnelse. Dette området har en sentral plass i russisk minnekultur ikke bare på grunn av scener i klassisk russisk litteratur fra Puskin til Tolstoj, fra Chekov til Nabokov, men fordi vi her finner noen av de store blodmarkene i russisk historie som for eksempel de to episke beleiringene av Sevastopol i Krimkrigen og i Andre verdenskrig. Kampene på Krim under Andre verdenskrig kostet 1.2 millioner liv. Det er mer enn summen av USAs tap i begge verdenskrigene.²⁵

I 1954 og under Krustsjov var Krims tilknytning til Ukraina mer av symbolsk karakter. Med oppløsningen av Sovjetunionen i 1992 fikk denne tilknytningen substansielle konsekvenser og var et brudd med Krims forhistorie. Dette ble resultatet fordi Jeltsins førsteprioritet var å demontere Sovjetunionen og overta makta i Russland. For å oppnå dette var han avhengig av alliansen med Leonid Kravsjuk, tidligere partitopp i Kommunistpartiet og leder av Ukraina. For Jeltsin var det viktig å unngå komplikasjoner i relasjonen med en sentral støttespiller i kampen for å oppløse unionen så fort som mulig. Fra et politisk ståsted hadde ikke Krimhalvøyas tilknytning til Kiev noen større legitimitet enn dette.

Agitasjonen for å gjenforene Krim med Russland sluknet gradvis etter at Jeltsin hadde fraskrevet seg denne muligheten. Grunnen til denne resignasjonen var todelt. For det første motarbeidet Moskva videre gjenforeningsbestrebelse for å skåne Fyrsten som så rundhåndet hadde gitt bort denne muligheten. For det andre og vel den viktigste grunnen: bestrebelsene på en gjenforening toppet seg samtidig med at Jeltsin forberedte angrepet på Tsjetsjenia med begrunnelse i Russlands territoriale integritet. I denne situasjonen ble det svært ubeleilig for Russland å stille spørsmål ved Ukrainas territoriale integritet. Dette er da også poenget i Solsjenitsyns bitre klage fra denne tiden:

«Uten det blodige opplegget for krig i Tsjetsjenia ville Moskva (kanskje...?) funnet mot og styrke til å støtte de lovlige kravene til Krims befolkning i en tid med akutt krise på halvøya (da 80 prosent av befolkningen stemte for uavhengighet). I stedet ble Krims håp tvunget til taushet og forrådt på grunn av Tsjetsjenia».²⁶

Tjue år senere, etter hvert som krisa på slutten av 2013 nærmet seg, var det ikke noe som pekte mot et voksende folkekrav for gjenforening med Russland. Situasjonen på halvøya var slik som det ellers var vanlig i Sovjetunionen: befolkningen var i hovedsak preget av avpolitisert passivitet. Men stemningen var ikke uten en bitter avsmak for de kranglende oligarkene i Kiev og deres neglisjering av Krim. Så hadde da heller ikke noen av disse oligarkklanene bakgrunn og interesser knyttet til Krimhalvøya.

I valget som Ukrainas president oppnådde Janukovitsj 78 prosent av stemmene på Krimhalvøya. Da han ble kastet, utløste dette raskt politisk uro. I mars 2013 og delvis beleiret av nasjonalistiske bander, hastebehandlet Parlamentet på Krim en resolusjon som gikk inn for gjenforening med

Russland. Etter noen dager tok russiske tropper, noen av dem stasjonert lokalt, kontroll. Den ukrainske garnisonen overga seg uten motstand. Beileilig nok ble det avholdt en folkeavstemning med en valgdeltakelse på 83 prosent og et avstemningsresultat som ble blåst opp til 95 prosent for gjenforening med Russland. Dermed ble en troverdig oppslutning på rundt to tredjedeler i befolkningen for gjenforening transformert til et imaginært valgskred.

To måneder senere landet Putin på Krim for å feire at halvøya ble gjenforent med fedrelandet. I de vestlige hovedstedene var protestene enstemmige: en slik annektering var brudd på internasjonal folkerett og uten side-stykke. Den rev opp Europakartet som om verden fortsatt befant seg på atten-hundretallet eller i en tid dominert av moderne diktatorer. Dette ville aldri bli tolerert. I Russland var entusiasmen like entydig. Ingen patriot verdt navnet kunne unnlate å hylle en slik gjenforening av et nasjonalt symbol med sitt rette hjem. Putins popularitet i desember 2013 var på sitt laveste, men fortsatt ganske høyt på 63 prosent. Våren 2014 var hans oppslutning økt til 83 prosent.

Krimoperasjonen var strategisk sett en ren løsrivelse uten kamp og gjennomført med lokal folkelig støtte. Men ideologisk lot ikke denne operasjonen seg begrense til Krim. Den russisktalende østlige delen av Ukraina var blitt en del av Ukraina så sent som i sovjettiden. I dette området utløste krimoperasjonen agitasjon om tilsvarende løsrivelse for denne delen av landet. Dette var politiske strømninger som ikke kunne kontrolleres direkte av Moskva, men som heller ikke ble motarbeidet av Moskva. Ambisjonene om en slik løsrivelse ble oppildnet av russisk fjernsyn i form av vridde og sensasjonspregede angrep på de nye makthaverne i Kiev som ble karikert som en fasistjunta. I løpet av april ble de fleste regionene fra Donetsk til Lugansk tatt over av væpnet milits med støtte av lokalt politi. I mai ble det i disse regionene gjennomført en improvisert folkeavstemning for gjenforening med Russland. Denne folkeavstemningen ble ikke anerkjent av Moskva. I resten av Ukraina ble det gjennomført et presidentvalg for å fylle den tomme presidentstolen etter Janukovitsj. Dette valget ga en komfortabel seier til en ny oligark, sjokolademilliardæren Petro Porosjenko. Han var en tidligere medarbeider i regimene til Jusjtsjenko og Janukovitsj.²⁷

Straks Porosjenko var installert i presidentstolen i Kiev, satte han i gang en militær offensiv mot opprørerne i Donbass. Disse ble listet som terrorister for å sikre seg støtte fra Vesten. Under instruksjon av amerikanske militære eksperter og etterretningspersonell og støttet av tungt artilleri rykket den ukrainske hæren og paramilitære grupper fram mot en sammenrasket væpnet milits. Denne motstandsfronten ble stivet opp med våpen og krigere fra den andre siden av den russiske grensa helt til stridighetene endte i en stillingskrig. Men før denne lavintensitetsborgerkrigen kom så langt, ble et sivilt fly som fløy over konfliktsone, skutt ned av en russisk rakett i hendene på opprørerne. President Obama kalte dette en uhørt forbrytelse, og ba Vesten

forenes i en fellesaksjon mot Russland. De økonomiske sanksjonene mot landets finans- og militærsektorer ble strammet til.

Uhørt i en annen forstand var det faktum at USA selv hadde skutt ned et sivilt rutefly med omlag samme antall omkomne uten en gang å be om unnskyldning for en tilsvarende blunder. Ruteflyet det er snakk om, var iransk, og kapteinen på krigsskipet *Vincennes* handlet i god tro, så hvorfor skulle «det internasjonale samfunnet» huske dette, ja, endog nevne det? Også annekteringen av Krim var uhørt for hvem skulle ha hørt om annekteringen av Øst-Jerusalem, Nord-Kypros, Vest-Sahara eller Øst Timor gjennomført av vennligsinnede regimer som ble gjort stas på av Washington uten å møte kritiske innsigelser?²⁸ Disse annekteringene var endog eksempler på aksjoner der innbyggernes ønske om selvbestemmelse ble knust i blod. Annekteringen av Krim skjedde uten tap av liv. Men hvem bryr seg? Slike betraktninger er helt på siden fordi de forutsetter at makta som forvalter internasjonal lov også er underlagt samme lov.

Feilberegninger

Som svak og splittet stat innenfor et veldig vidt territorium, gir Ukraina et klassisk eksempel på et maktvakuum der konkurrerende, fremmede og mektigere makter trekkes inn i kampene om herredømmet. Av historiske og strategiske årsaker betydde Ukraina mest for Russland. For Vesten var Ukraina mindre viktig, men i kampen om å bestemme den maktpolitiske dagsordenen var Vesten mye sterkere. Ambisjonen om å innlemme Ukraina i EU og NATO innebar en ytterligere innsirkling av Russland mot sør etter den kalde krigen. En slik ambisjon ville nødvendigvis provosere fram en defensiv refleks i Moskva. Men de klumsete og inkonsekvente mottrekkene til Putin var ikke forutbestemte: de sprang ut av to fundamentale feilberegninger, den ene lokal og den andre global.

Den lokale feilberegningene var å undervurdere de nasjonale strømningene i Ukraina. Den russiske eliten så med forakt på krangelen mellom oligarkene i Kiev og de regionale motsetningene som utspilte seg i landet. Dermed overså de et velkjent faktum som kan observeres i enhver tidligere afrikansk koloni: dannelsen av en stat bidrar til å utkrystallisere en nasjonal identitet uavhengig av om materialet for en slik identitetsprosess er svakt og lite lovende. Moskvask hovering og hersing svekket ikke de nasjonale strømningene, men bidro i stedet til å styrke dem. Resultatet ble at Ukraina omfavnet det vestlige alternativet, det alternativet som Russland fryktet mest.

Den lokale feilberegningen var preget av kynisme, den globale av naivitet. Putin hadde tro på at han kunne bygge en russisk kapitalisme strukturelt koblet til den vestlige kapitalismen, men samtidig operasjonelt uavhengig av den. Det var en storslått illusjon å tro at det var mulig å avle fram en nasjonal kapitalistisk predator som kunne motstå og sette seg opp

mot den internasjonalt herskende predatoren av samme art. Ved å åpne Russland for de vestlige kapitalmarkedene slik hans nyliberale økonomiske rådgivere ønsket, håpet Putin at en slik politikk kunne gi umiddelbart økonomiske fordeler, og at Russland på sikt kunne bli en mektig konkurrent i disse markedene. I stedet ble Russland fange av et overmektig markeds-system som kom til å diktere de finansielle rammevilkårene dersom det skulle bli en konflikt.

Krasjet på Wall Street i 2008-09 hadde allerede vist hvor sårbar russisk økonomi var overfor fluktuasjonene i det vestlige kredittsystemet med tilhørende politiske følgeskader. Da Russlands handelsbalanse viste et underskudd, kom det følgende fornøyde kommentar fra en russisk bankdirektør: «... nå vil utenlandske investorer få innflytelse over hvordan Russland styres. Dette er et oppmuntrende tegn», og det øker presset mot Putin for mer privatisering.²⁹ Dette beskriver den objektive logikken som var bakt inn i det overlappende nasjonale og internasjonale økonomiske systemet endog før Maidankrisa rammet. Det å overlate viktige hevarmer i russisk økonomi i hendene på Vesten kunne bli ødeleggende for Russland straks det oppsto en geopolitisk krise knyttet til Ukraina. Vestlige sanksjoner som i første omgang bare ble rettet mot enkeltpersoner, ble i 2014 utvidet til å gjelde hele den finansielle sektoren i Russland.

Høsten 2014 like etter at sanksjonene ble strammet til, kom den fjerde og potensielt mest alvorlige krisa for Putinregimet i form av kollapsen i petroleumsprisen. Fra å svinge rundt 109 dollar per fat i første del av året stupte prisen til 50 dollar fatet mot slutten av året. Dette utløste valutapanikk og kapitalflukt samtidig som rentenivået steg til himmels. Selv om Russland i skrivende stund kan vise til et handelsbalanseoverskudd, står landet over for en fullskala økonomisk nedtur. I 2015 er verdiskapingen i landet antatt å synke med 5 prosent. Siden halvparten av statens inntekter er avhengig energisektoren, vil Putins mulighet for å dele ut velferdsgoder bli drastisk begrenset og dermed også regimets mulighet for å opprettholde den folkelige støtten.

Det er uklart om og i hvor stor grad Saudi-Arabias kutt av oljeprisen var koordinert med Washington slik det ble gjort under Reagan for å øke trykket på Moskva. Det trenger overhodet ikke å forholde seg slik. Men objektivt sett fungerer oljeprisfallet som en supersanksjon mot Moskva og er i den forstand en gudesendt hendelse for Vestens sanksjonspolitik. Dessuten har Vesten flere potensielle virkemidler i sitt økonomiske våpenarsenal. En kommentator har i den forbindelsen mint oss om at Iran ble kastet ut av det internasjonale banktransaksjonssystemet Swift, noe som viste seg å ha en ødeleggende virkning. På samme måten «... vil det å kaste Russland ut av Swift føre til kaos i Moskva på kort sikt». Nå var det ikke nødvendig å gå så langt. De vedtatte sanksjonene var nok til å sjalte de russiske statsbankene ut av de internasjonale kapitalmarkedene: «Med dollar og euro som de to største

internasjonale betalingsmidlene kan Vesten potensielt skape finansiell ustabilitet ved å vri på en bryter».³⁰

Ressurser

Sett i et ideologisk perspektiv har konfliktene knyttet til Ukraina utløst et tilbakefall til den politiske atmosfæren under den kalde krigen. Når det gjaldt Russlands vilje til å oppfylle den liberale standardpakken på hjemmebane, kunne Vesten tillate seg å ta et langsiktig perspektiv og vente så lenge utviklingen gikk i rett retning. Russlands manglende vilje til å innordne seg det internasjonale makthierarkiet var en helt annen sak. Her hadde ikke Vesten rom for overbærenhet. Straks Russland annekterte Krim, fordampet toleransen selv for David Treisman, en av de mest oppstemte forskeren av Putins styre. Ved å utløse: «... den farligste krisa i Europa i dette århundret (har) Putin forlatt strategien som har garantert hans politiske dominans de siste fjorten årene». Denne strategien hadde hvilt på stigende levestandard for befolkningen, riktignok begunstiget av høye energipriser, og dessuten «nære forbindelser med vestlige forretnings sirkler» og medlemskap i WTO og OECD. Avtagende økonomisk vekst siden 2009 har gjort det nødvendig med underskuddsbudsjettering for å skjerme konsumentene fra virkningene av den økonomiske krisa. At Putin i en slik situasjon fornærmer det internasjonale samfunnet gjennom et dumdristig utenrikspolitisk eventyr, det er å risikere en katastrofe. Da «... har han satset tronen på en framgangsmåte som trolig vil mislykkes». Å tape støtten i den web-kyndige middelklassen var et faresignal, men regimet kunne overleve så lenge det stelte pent med den store underklassen. Det var en helt annen sak å tape støtten fra landets bank- og forretningsfolk. Samfunnets økonomiske aktivitet var avhengig av dem, og deres støtte var krumtappen i det politiske systemet. Det var ingen mulighet for at denne eliten kunne betrakte sanksjonene med sinnsro siden deres økonomiske virksomhet var sårbar for brudd i samhandlingen med Vesten. Kunne Putin ha råd til å støte fra seg denne eliten?³¹

Så langt det er mulig å se, er Putin fanget i et dilemma. Det ideologiske maskineriet som ble mobilisert for hans nye presidentperiode, er etter annekteringen av Krim og borgerkrigen i Dombas gått i spinn og er utenfor Putins kontroll. Folkelige stemninger knyttet til russisk nasjonalisme ble mobilisert for at han skulle bli gjenvalg som president. Disse stemningene ble intensifisert gjennom hans avvisning av Vesten i konflikten om Ukraina. Gitt denne intensiverte nasjonale stemningen, er det politisk mulig for Putin å gjøre en ydmykende retrett for å unngå sanksjonene? Dersom regimet skal overleve selv en mildere versjon av en Iran-lignende blokade, må landets økonomi styres i mer autarkisk retning og nærmere en kommandoøkonomi av sovjetisk type. Det å akseptere EUs og USAs formynderi i Ukraina og å gi opp Krim, vil være å godta en moderne utgave av Brest-Litovsk. Regresjon

eller ydmykelse synes å være de eneste alternativene som byr seg fram innenfor systemet Putin har bygd rundt seg.

Regimet vil uten tvil forsøke å vri seg unna denne valgkonflikten ved å drive underhånden forsoningspolitikk overfor Vesten, unngå i størst mulig grad gjengjeldelse som svar på sanksjonene mot landet, holde fram med å samarbeide om isolasjon av Iran, støtte kampen mot afghanske opprørere og samtidig kombinere disse utenrikspolitiske tiltakene med brautende nasjonalt selvskrut for hjemlig konsum. Det gjenstår å se hvor lenge en slik kurs klarer å opprettholde regimets troverdighet. En bløff kan fungere i politikken så vel som i krig, men sjelden i det lange løp.

Nypietisme

Hvor langt er det lange løp? Det avhenger i stor grad av bredden og dybden i de nasjonale strømningene i det postsovjjetiske Russland. Både høyt og lavt er det kulturelle området mer enn mettet av et assortert utvalg av nostalgi overfor landets imperiale og klerikale fortid. I disse kulturelle strømningene er hedersplassen reservert til kulten som omgir Den ortodokse kirken. Den ortodokse kirken er den eneste av landets institusjoner som kan vise til en kontinuerlig eksistens helt tilbake til tsartiden. Jeltsin overførte enorme eiendomsmengder til Den ortodokse kirken, eiendommer som hadde vært i kirkens eie fra tiden før Revolusjonen. Dermed ble den igjen en svært rik og mektig institusjon med åttehundre kloster, seks radiostasjoner og to TV-stasjoner. Kirken ble dessuten et obligatorisk og prominent innslag i viktige markeringer i statlig regi. Putin viser gjerne aluminiumskorset han bærer på brystet, og han erklærer seg selv som en from kristen. Han har personlig sørget for en gjenforening mellom Den ortodokse kirken i hjemlandet og ortodokse kirkesamfunn i utlandet som ble adskilt fra moderkirken på grunn av den kalde krigen. Putin tar ofte med seg Patriarken på sine utenlandsreiser.

Den russiske føderasjonen er multietnisk, men absolutt ikke multikulturell. Kirke og stat er adskilt, og de fire trosretningene: ortodoks, islam, buddhisme og jødedom er offisielt like for loven. I følge grunnloven skal ingen av dem favoriseres fram for de andre. Realiteten er imidlertid noe annerledes. Dersom man på en demonstrasjonsplakat siterte ord for ord grunnlovsavsnittet som omhandler religiøs likebehandling, ville de lokale myndighetene i Moskva klassifisere plakaten som en provokasjon og forby den. I realiteten er det bare ett livssyn som gjelder når de ideologiske båndene mellom nasjon, stat og religion skal knyttes. For Putin er Russlands ortodokse tro en «statsformende tradisjon». For Patriark Alexei den andre «... er det kun med utgangspunkt i den ortodokse religionen at Fedrelandet kan gjenvinne sin glans». I nasjonalsangen, omdiktet i 2000, blir et formular fra den ortodokse liturgien bygget inn i sangen for å erklære Russland som en «nasjon beskyttet av Gud»⁷³.³²

De er et åpent spørsmål hva denne gjenfødelsen av den ortodokse kirken betyr for russisk kultur i stort. Men ringvirkningene av den er ikke ubetydelige. Russisk film byr på noen av de mest slående eksemplene på kryssbefrukning mellom retro-nasjonalisme og nypietisme i det herskende regimets tjeneste. Et eksempel er filmene til Nikita Mikhalkov, Russlands svar på Steven Spielberg. Mikhalkov var i sin tid blant hjørnesteinene i Sovjets kulturetablisement. Straks etter oppløsningen av Sovjetunionen erklærte han sin omvendelse til kristendommen. Deretter sikret han seg offentlig finansiering til sin patriotiske film *Barbereren i Sibir*. I filmen spiller han selv rollen som en fryktinngyende tsar Aleksander den tredje. Etter denne kassasuksessen gikk han videre til en tåredryppende fortelling om generaler som gjorde tjeneste for de Hvite under borgerkrigen. I 2005 produserte han et logrende filmportrett av Putin i anledning hans femtifemårsdag. Her blir Putin avbildet som en siste dagers politisk helgen, men på ingen måte en helgen til hverdags.³³

Bøker er dyre og gir mindre penger enn film. Det gir forfatterne færre fristelser. Mobilisering av opposisjonen i Moskva gir plass for et bredt spekter av ulike typer litterater representert ved ytterpunktene fra Dimitrij Bykov til Boris Akunin. Kiosklitteraturforfatteren Bykov er en sofistikert utgave av en karaktertype portrettert i Viktor Pelevins roman *Generation P*: en variant av intelligensiaen oppslukt av selvmarkedsføring. Akunin er en poet overbevisst om at alt som var motbydelig i sovjetsamfunnet, lever videre i dagens Russland. Han gjør riktignok unntak for stengte grenser. For øvrig mener han at alt som var av kvalitet i sovjettiden slik som utdanning, humanitært og internasjonalt engasjement, anti- eller ikke-kirkelige holdninger, har visnet bort i dagens Russland.³⁴

Den relative tyngden som litteratur tradisjonelt har hatt i russisk kultur, er betydelig svekket. For et tidsskrift som *Novy Mir* er antallet solgte eksemplar redusert fra tre millioner til tre tusen. Den vitenskapelige og tekniske delene av russisk intellegensia har ikke klart seg stort bedre enn den litterære. I et uforsiktig øyeblikk uttalte Anatolij Tsjubajjs, ansvarlig for den raske privatiseringen under Jeltsin, følgende: «De støttet oss i 1991, men selv fikk de ingenting ut av reformene».³⁵ Økonomisk press og politiske skuffelser har ført til en gradvis demoralisering. Det er ikke første gangen i russisk historie at en slik situasjon har utløst søken etter en åndelig kompensasjon. Det kan reises berettiget tvil om hvor dypt denne religiøse vendingen stikker i befolkningen generelt og i de mer utdannede sjiktene spesielt. Både i USA og i Russland er det til sjuende og sist slik at i konkurransen med handledisken er alteret sjanseløst. Gud er kun ett av flere kulturelle tilbehør. Antall russere som erklærte seg som troende, steg plutselig fra 29 prosent i 1990 til 40 prosent i 1992 – et beleilig mirakel av masseomvendelse. I dag erklærer 70 prosent seg som ortodokse, men bare 3 prosent tar del i påskegudstjenestene,

og troen på astrologi trumfer troen på oppstandelsen med god margin. Regimets religiøse støttemper er svak.

Imperiet og nasjonen

Det er andre kilder til nasjonale strømninger som stikker dypere selv om disse kildene ikke nødvendigvis har en fasttømret karakter. Uten naturlige grenser, bare beskyttet av geografisk størrelse og klima, har Russland stadig vært sårbar for invasjonene fra Vesten: polakkene på 1600-tallet, svenskene på 1700-tallet, franskmennene på 1800-tallet og tyskerne på 1900-tallet. For hver gang utløste disse invasjonene russisk mobilisering som kostet stadig mer i form av materielle og menneskelige ressurser. Samtidig som angrepene ble slått tilbake gjennom en eskalerende ressursmobilisering, ble det skapt en stadig mer autokratisk stat med sin egen ekspanderende dynamikk.

Steppene og tundraen i øst helt mot Stillehavet, tynt befolket av stammer av jegere og sankere, ble kolonisert i flere fremstøt to hundre år før amerikanske settlere nådde Stillehavskysten på det nordamerikanske kontinentet. Innlemmingen av Ukraina og Kaukasus brakte Russland i retning sør og mot Svartehavet. Mot nord ga erobringen av tidligere svensk område Russland tilgang til den baltiske Østersjøkysten. Etter hvert fulgte store deler av Polen og Sentral Asia. Det vi i dag kjenner som Russland, utviklet seg i løpet av om lag tre hundre år til det eneste førmoderne imperiet utenfor Europa som aldri måtte gi tapt for Vesten slik det gikk med imperiene i Det nære østen, Det indiske subkontinentet og Øst Asia.³⁶ Disse rikene måtte etter hvert tilegne seg de vestlige byråkratiske og militære framskrittene i forsøket på å stå imot de vestlige framstøtene. Bare Tsar-Russland lyktes med å overleve fordi landet var så mye tidligere eksponert for faren og derfor ble tvunget til å starte tilpasningsprosessen mye tidligere enn de imperiene som måtte gi tapt. Men ikke bare lyktes Tsar-Russland med å bevare sin autonomi, landet ble også en ledende stormakt å regne med på det europeiske kontinentet.

Den industrielle revolusjonen var begynnelsen til slutten for denne epoken av imperial medgang. Stilt overfor den industrielle epokens moderne armeer og krigsmateriell måtte det russiske imperiet gi tapt, først overfor England og Frankrike på Krim, deretter overfor Japan i Mandsjuria og til slutt selve dødsstøtet gjennom nederlaget mot Tyskland i Første verdenskrig. Dette nederlaget ble slutten for Romanovmonarkiet. Men mens Habsburgerriket og Det ottomanske imperiet like etter gikk i oppløsning som tapende parter i Første verdenskrig, lyktes det Oktoberrevolusjonen å holde på nesten hele det tidligere tsarterritoriet og å etablere Sovjetunionen. I ekspressfart klarte den nye statsdannelsen å gjennomføre den industrialiseringen som tsarregimet ikke hadde mestret. Da naziinvasjonen kom, var denne industrialiseringen en grunnleggende forutsetning for at de russiske armene

med overveldende militær kraft klarte å knekke *Wehrmacht* og trenge dypt inn i det europeiske kontinentet. Noe lignende skjedde under Napoleonskrigene på begynnelsen av 1800-tallet, men seieren i Andre verdenskrig ga et mer skjellsettende resultat i form av langvarig kontroll av halve kontinentet. Til tross for enorme krigstap klarte Sovjetunionen gjennom en forsert industrialiseringsmarsj å utvikle avanserte og destruktive våpensystem og oppnå atomvåpenparitet med USA i løpet av tretti år og ble med dette en av de to supermaktene etter Andre verdenskrig.

Denne kjeden av geopolitisk suksess henholdsvis for Tsar-Russland og for Sovjetunionen hvilte på to skarpt kontrasterende sosiale fundament. Det tsaristiske systemet besto av et autokratisk dynasti, et tjenestearistokrati samt at massen av befolkningen i nesten hele tsartiden besto av livegne bønder. Sovjetsystemet betydde slutten for monarkiet og aristokratiet og etter hvert også for bondestanden, og det etablerte et partidiktatur over en raskt urbanisert befolkning, i hovedsak bestående av arbeiderklasse. To så motsatt strukturerte samfunn innebar også to motsatte kulturelle strukturer. Under tsarismen levde eliten og massene i helt separate verdener. På toppen befant seg en stadig mer kulturelt forfinet og kosmopolitisk overklasse flytende i et folkehav av ikke lesekyndige bønder der den første gruppen fungerte som fjerne herskere over den siste. Det vesle som var av kulturell formidling mellom de to livsformene var Den ortodokse kirken, et korrump vedheng til tsariststaten. Mot slutten av 1800-tallet forsøkte noen segment av intelligentsiaen som kalte seg selv populist, å nå ut til bondebefolkningen med sitt kulturelle og politiske budskap, men de feilet. Under stalinismen ble arbeiderklassen utdannet og kadrene proletarisert. Dette resulterte i en røff kulturell likeretting av befolkningen med en numerisk langt større, men for det meste tammere intelligentsia på toppen. På ett kritisk punkt var der et visst sammenfall mellom de to systemene: tilhørigheten til imperiet hadde prioritet framfor nasjonstilhørigheten.

Det historiske utgangspunktet for Russland var i middelalderens prinsfyrstedømme Moskva. Imperiet Russland ble styrt av en multietnisk elite lojalt knyttet til dynastiet. Begrepet «Russland» var en relativt sen oppfinnelse fra Peter den Stores tid. På sekstenhundretallet var om lag en tredjedel av de ledende embetsmennene russere. I de neste tohundre årene var om lag førti prosent av de ledende embetsfolkene av ikke-russisk bakgrunn, halvparten av dem igjen var tyskere. Mot slutten av imperiet var ikke en gang russerne i flertall, heller ikke i befolkningen. I kronologisk forstand ble den russiske staten utviklet før nasjonalstaten ble idealet for statsdannelsene i Europa. Til tross for dette ble aldri tsarens imperium helt tømt for nasjonale tilknytninger i samme grad som Det tysk-romerske og Det ottomanske riket. I folkedyet var protonasjonalismen sterk nok til å mobilisere «Hellige Rus» mot en polsk/litauisk invasjon i *Forvirringens tid* (*Smutnoje vremja*) tidlig på 1600-tallet. Disse strømningene ga også grunnlag for intens og sekterisk

motstand mot teologiske endringer som ble brennmerket som utenlandsk vranglære. Dessuten ga den etter hvert frodig grobunn for bakoverskuende mytemateriale. Dette ble senere et anvendelig utgangspunkt for slavofil neddrakking av Vesten og av vestlige imitasjoner i regi av tsarens byråkrati.³⁷

På slutten av 1800-tallet formet det seg en markant russisk etnisk nasjonalisme, men denne fikk begrenset oppslutning i et rike med et tynt innslag av småborgerskap og en bondemasse uten tilgang på et minstemål av skolegang. Fra tid til annen ble agitasjonen til denne bevegelsen brukt taktisk av tsarregimet som profylaktisk tiltak mot undergravende revolusjonær aktivitet. Men siden denne agitasjonen åpenbart virket splittende og truet enheten i imperiet, ble den aldri offisielt adoptert av maktthaverne. Russland var et imperium bestående av flere folkeslag og ikke en nasjon bestående av ett folk.

Ved fødselen omfattet Sovjetstaten de samme territoriene som tsarstaten bortsett fra Finland, kongedømmet Polen og de baltiske statene, men den nye staten brøt ideologisk med den gamle. De revolusjonære fordømte imperiet som uttrykk for undertrykkelse. Tilløp til russisk nasjonalisme ble forsøkt rykket opp med rota. Både før og etter Oktoberrevolusjonen hetset Lenin storrussisk sjåvinisme som den største trusselen mot likhet og solidaritet mellom de ulik folkeslagene innenfor Sovjetunionen. Men bolsjevikenes internasjonalsisme kom ikke helt uskadd fra Borgerkrigen. Internasjonalsismen måtte delvis vike for strategiske hensyn knyttet til det å berge Revolusjonen. I Kaukasus og Sentral-Asia ble alternative lokale initiativ og politiske tendenser trumfet av behovet for å sikre Den røde armés grep i disse områdene. På dødsleiet advarte Lenin mot farene knyttet til storrussisk sjåvinisme og Stalin som bærer av disse strømningene.

Sovjetunionens konstitusjonelle struktur ble i grove trekk etablert i 1922. Stalinregimet lot denne strukturen være uendret de neste tretti årene. Men når omstendighetene krevde det, som under Den store fedrelandskrigen 1941-45, appellerte regimet uten forbehold til symbol og tradisjoner knyttet til russisk nasjonalfølelse. Som seierherre i denne krigen nølte ikke regimet med å utvide direkte Moskvastyre til territorier som før Revolusjonen hadde vært underlagt tsarregimet, men som bolsjevikenes hadde gitt avkall på etter Oktoberrevolusjonen. Likevel, Sovjetunionen kunne ikke offisielt glorifiseres som imperium. Heller ikke kunne selvhevdelsen til den dominerende russiske nasjonen i unionen gis frie tøyler.

Russifiseringen gjorde russisk til *lingua franca* i utkantrepublikkene, men denne prosessen var kombinert med tiltak for å fremme lokal kultur og regionale ledere som gradvis unnslopp sentral kontroll. Dette var en ikke-tilsiktet effekt av et «*affirmative action*» imperium.³⁸ Med andre ord var dette en ikke-tilsiktet virkning av et av imperiets grunnleggende prinsipper: å støtte og styrke underprivilegerte regioner, kulturer og sosiale grupper. Som en negativ speiling av dette prinsippet måtte Den russiske sovjetrepublikken

(RSFSR) og underforstått selve maktsenteret i unionen klare seg uten eget kommunistparti, akademi og andre typiske institusjoner som ellers var et naturlig tilbehør i en sovjetrepublikk.

Sluttresultatet ble at den russiske befolkningen i prinsippet måtte leve med den samme splittede identiteten som i Romanovtiden. Både i tsar-systemet og sovjetsystemet var nasjonen underordnet et verdihierarki som pekte forbi det nasjonale og pukket på det overnasjonale. Dette overordnede verdisystemet hadde gjennom Russlands historie ulike former: først autokrati, ortodoksi og folkelig samling, (*narodnost*: med andre ord nettopp ikke nasjonalitet), for så å ende med proletarisk internasjonisme. Under alle disse ideologiske overbygningene eksisterte Russland som ett etnisk-kulturelt samfunn blant flere, riktignok som det fremste, men aldri som politisk autonomt. I alle variantene av denne ideologiske overbygningen ble nasjonale strømninger hindret i å få luft under vingene.

På slutten av tsartiden ble oppfatningen av nasjonen blant den utdannede russiske eliten ikke bare begrenset ovenfra, men også utsatt for et sideveis trykk. Konfrontert med ekspansjonen til de industrialiserte vestlige maktene sto de viktigste ikke-vestlige samfunnene overfor et dilemma: hvordan unngå å bli underkastet de vestlige maktens ekspansive kraft? Var eneste håpet for å overleve som uavhengig samfunn å kopiere de vestlige maktene og overgå dem på deres egne premisser så fort som mulig? Eller var en slik strategi den sikre veien til selvdestruksjon, en skjebne som bare kunne unngås ved å gjenoppdage de dypeste kildene til den hjemlige tradisjonen, den eneste som kunne redde nasjonen gitt at tradisjonen ble foredlet på riktig måte?

Av to grunner fikk dette dilemmaet en særlig skarp form i Russland. Vestlig framskritt, både som lovende framtid og framtidig trussel, var geografisk faretruende svært nær. De ressursene Russland kunne spille på for å mestre denne utfordringen var i historisk forstand svakt forankret sammenlignet med de ressursene fjerne land som Kina, India og Japan rådde over for å takle en tilsvarende utfordring.³⁹ Utfallet ble skarpere motsetninger i Russland enn andre steder der den innebygde ambivalensen utkrystalliserte seg i den klassisk polarisering mellom *slavofile* og *zapadniki* («de vestvendte»). Denne klassiske motsetningen ble grunnrisset som også formet konfliktene i andre land etter hvert som de ble eksponert for vestlig kapitalistisk ekspansjon. Men i Russland virket disse motsetningen i et halvt hundreår og i en skarpere og mer varig form enn noe annet sted.

Ut av dette spenningsforholdet ble det skapt en overraskende sofistikert kultur. Dette trykket ga også opphavet til historiens første intelligensia som eksplisitt oppfattet sin samfunnsmessige rolle som nettopp det. Russiske forfattere og tenkere, musikere og malere skapte nasjonale storverk som ble gjenstand for allmenn beundring i Europa. Men stråleglansen fra denne kulturelle kraftprestasjonen fikk ingen nasjonalt sammensveisende funksjon. Det kunne den da heller ikke få i et samfunn der åtti prosent av befolkningen

fortsatt var analfabeter så sent som på overgangen til 1900-tallet. Det som manglet var ikke bare nasjonalstaten med tilhørende borgerrettigheter og allmenn skolegang, men også samspillet knyttet til moderne former for arbeidsdeling. I fraværet av disse institusjonelle byggesteinene fikk den russiske nasjonalideen en nærmest hysterisk intensitet som om dette kunne fungere som erstatning for den manglende institusjonelle grunnmuren.⁴⁰

Sluttresultatet ble at det nasjonale spørsmålet fikk en messiansk vinkling inspirert av religiøse doktriner om Det tredje Rom, folkelige traderte forestillinger om Det hellige Rus og uendelige variasjoner over temaet: slavisk sjel. Alt dette ble utgangspunktet for å proklamere Russlands genuine oppgave: å være en universell frelser som skulle bringe en fallen, materialistisk verden over i en tilstand av høyere åndelighet av sannhet og rettferdighet. Dostojevski var et berømt eksempel på dette tankegodset som for øvrig ikke var allment utbredt i intellegensiaen. Likevel ga dette tankegodset de mest særpregende elementene i beholdningen av nasjonale verdier. Dette ga grunnlaget for en ideologisk stormannsgalskap som kompenserte for den politiske frustrasjonen skapt av et autokratisk regime som ble oppfattet som håpløst bakstreversk. I tillegg ga størrelsen på landet en invitasjon til slike stormannsdrømmer.

Da tsarregimet falt, fordampet også disse drømmene om Russland som menneskehetens åndelige frelser. Disse drømmene forsvant sammen med annet ideologisk nips fra det gamle regimet. Men den systematiske ideen om en spesiell internasjonal misjon forankret i Moskva fikk nytt liv straks Stalin hadde konsolidert sin makt. Slik Sovjetunionen ble grunnlagt av Lenin, var den rensert for alle henvisninger til spesifikke land og folk. Unionen var et revolusjonært venteværelse der et hvilket som helst land kunne søke ly straks det hadde kvittet seg med kapitalismen. Unionen skulle fungere som et citadelle for proletarisk internasjonalisme. Men fra tidlig på nittenttallet og utover endret unionenes ideologiske landskap seg. Andre verdier fikk nå gradvis forrang, verdier som i Lenins tid ville blitt oppfattet som en uspiselig begrepsmotsigelse: sovjetisk patriotisme. Dette slagordet skulle ikke oppfattes som støtte til russisk nasjonalisme. Til gjengjeld var det nærmest tomt for innhold og tilsvarende abstrakt. Da regimet stod på kanten av stupet med *Wehrmacht* utenfor Moskvas porter, fungerte da heller ikke slagordet mobiliserende.

Etter kraftmobiliseringen og seieren i andre verdenskrig ble begrepet «sovjetisk patriotisme» etter hvert en realitet for mange, kanskje for de fleste sovjetborgerne. Men samtidig kunne ikke regimet tillate noen motsetning mellom proletarisk internasjonalisme anno 1921 og sovjetisk patriotisme anno 1931. Sovjetunionen skulle ikke bare være et hjemland for sine borgere med de lojalitetskrav som vanligvis følger med en moderne statsdannelse. Sovjetunionen skulle samtidig være det som i offisiell språkdrakt ble kalt: «fedrelandet for proletariatet i alle land og for sliterne i hele verden». Som i

gamle dager med ideen om Russlands spesielle misjon forsøkte man på nytt å holde ved like den todelte statsborgerlige identiteten. På den ene siden var den spesifikk i kraft av å være knyttet til et bestemt statsborgerskap. På den andre siden var den forpliktet overfor en universell misjon: både som veiviser og eksempel skulle «arbeidernes fedreland» lede verden til sosialismen.

Stat i oppløsning

Denne konstruksjonen brøt sammen da Sovjetunionen gikk i oppløsning. Den russiske nasjonalismen hadde på ulikt vis blitt holdt i sjakk både av tsarismen og kommunismen. Nå når det overnasjonale hylsteret til begge systemene var borte, kunne det se ut som veien var åpen for russisk nasjonalisme. Tilsynelatende kunne den nå utfolde seg fritt som et naturlig uttrykk for en lenge fortrenget kollektiv identitet frakoblet alternative forpliktelser. Men helt fra starten var det noe som kastet mørke skygger over identitetsprosjektet: befrielsen av den russiske nasjonen var ikke produkt av indre prosesser. Det var Vestens seier i Den kalde krigen som hadde fjernet kommunismen. I mange tiår hadde dette vært en reell krig mellom de to supermaktene. Denne krigen ble utkjempet på ulike globale slagfelt med alle våpen bortsett fra direkte væpnet kamp mellom dem, og krigen endte som direkte triumf for USA og tap for Sovjetunionen. Dette var et utfall like kategorisk som kapitulasjonen til Tyskland og Japan i 1945.

Men det som fulgte var ikke et gjentak av 1945 siden Washington kunne forvalte en seier som ble vunnet uten bruk av væpnet makt. Det var ikke snakk om noen okkupasjon av fremmed territorium slik tilfellet var med oppgjøret etter Aksemaktenes tap. Det var ikke behov for militære tiltak som krevde maktfunksjonene til generaler som Clay og MacArthur. Dette ga på den ene siden mindre kontroll over seierens frukter. På den andre siden var det en komplisert affære å finne personell som kunne bemanne lydige postfasistiske regimer i Tyskland og Japan. Det krevde direkte militært overoppsyn.

Når det gjaldt Russland like etter Sovjetunionens fall, var ikke regimekontroll noen direkte bekymring for seierherren. En hel politisk klasse tilbød entusiastisk postkommunistisk samarbeid med USA. Amerikanerne fant sjelden grunn til irritasjon. Utgiftene for å føye eller tvinge fram en tilpasning var små. Ikke bare var USA spart for okkupasjonskostnadene. Washington behøvde heller ikke yte økonomisk assistanse slik det ble gjort for å bringe Tyskland og Japan på fote økonomisk og industrielt som ledd i kampen mot Sovjetunionen. Siden kommunismen var borte, var også behovet for å forsikre seg mot den borte. Men ikke bare kommunismen som politisk og ideologisk system var borte. Det var også statsmakta som hadde vært USAs rivaliserende motmakt under den kalde krigen. Etter dette nederlaget ble grensene til Tyskland som hele etterkrigstiden hadde vært delt, trukket på

nytt, og landet gjenoppsto som den dominerende makta i Europa. Når det gjaldt Japan etter krigstapet, beholdt landet ikke bare sitt territorium, men også mesteparten av eliten fra krigstiden, for ikke snakke om keiseren av guddommelig avstamning. Sovjetunionen forsvant fra kartet.

Dette var en gudesendt gave til USA, en gave som ikke kunne forutsees på forhånd som en del av seierens frukter. Bush og Baker som var i styringen i 1991, ble snarere alarmert enn oppmuntret etter hvert som oppløsningen av Sovjetunionen skred fram. Gorbatsjov og Sjevardnadze hadde trass i alt vært vennlige samtalepartnere. Men så snart oppløsningen av Sovjetunionen var et faktum, hadde USAs sikkerhetselite all mulig grunn til å være tilfreds med at gamle motstanderen forsvant totalt. Kapitalismen tok knekken på kommunismen som samfunnssystem fra utsiden. Likvideringen av statsmakta som kommunismen hadde gitt grunnlaget for, ble gjennomført av krefter fra innsiden av den tidligere Sovjetunionen. Dette kom som en ekstrabonus for seierherrene. Jeltsin hadde sin maktbase i Den russiske sovjetrepublikken og kunne dessuten spille på utbredt misnøye knyttet til denne republikkens mangel på autonomi og politiske vekt innenfor Sovjetunionen til tross for republikkens dominerende størrelse. Halvveis som medløper og halvveis som initiativtaker satte Jeltsin seg i førersetet for prosessene som ledet fram til oppløsningen av Sovjetunionen enda mens Gorbatsjov var den formelle lederen av Sovjetunionen. I samme slengen ble Gorbatsjov ekspedert over sidelinjen.

Da Jeltsin tok over makta kunne det se ut som tiden for russisk nasjonalisme var kommet. Riktignok var Jeltsins folkelige popularitet på vei til makta avhengig av hans frieri til russisk nasjonalisme. Men straks han satt trygt i presidentstolen, ble hans politiske maktapparatet rekruttert fra deler av intelligensiaen som støttet han av helt andre grunner. Denne eliten var overhodet ikke motivert av nasjonale verdier. De framsto heller som representanter for *zapadniki*-tradisjonen, men da i en utgave som var helt ulik den gamle: de beundret kapitalismen. 1800-tallets *zapadniki*-versjon besto av russiske intellektuelle som søkte inspirasjon fra Vesten når det galt å utvikle en liberal, industriell og parlamentarisk modernitet. Denne utviklingsambisjonen ble blokkert av tsarveldet. Men få av disse intellektuelle var sjarmert av kapitalismens profit- og pengehungere. Hundre år senere, på slutten av 1900-tallet, var det ikke industriell modernitet, men demokratiet som stod i sentrum for den postmoderne frihetsoppfatningen. Medlemmene av maktkretsen rundt Jeltsin likte da også å beskrive seg selv først og sist som demokrater.

En glimrende russisk intellektuell som observerte denne eliten på dens vei mot makta, observerte noe helt annet. Han karakteriserte dem som demokrater hvis styre innebar en ydmykelse av demokratiet. Jeltsin bombet parlamentet, Dumaen. Han forfalsket godkjenningen av konstitusjonen. Han rigget prosessene som auksjonerte bort fellesformuen til den tidligere

Sovjetstaten slik at den falt i hendene på en håndfull oligarker, og han beriket seg selv og sine favoritter hinsides enhver målestokk.⁴¹

I dette perspektivet hadde den russiske nasjonen liten plass. Den sentrale ambisjonen var å slutte seg til Vesten for å ta del i framskrittet og unngå å havne i en isolert bakevje. Det var for dem ensbetydende med å føye seg etter Vesten, ivrig om mulig, stoisk om nødvendig. I anledning et besøk hos den tidligere president Nixon fortalte Jeltsins utenriksminister Andreij Kozyrev at Moskva hadde ingen egne interesser som ikke også var Vestens interesser. Nixon ble så overrasket at han mistet både munn og mæle! Dette var eksempel på talsmenn som representerte et regime hvis makt var avhengig av økonomisk og ideologisk støtte fra Vesten. Med slike talsmenn kunne USA behandle Russland nærmest som om det var et okkupert land.

Selv Kozyrev steilet da han ble fortalt at det var Moskvas plikt å gå sammen med Washington i trusselen om et angrep på Serbia. USAs viseutenriksminister for Europa, Victoria Nuland, kommenterte dette slik: «Det er slik det skjer når du prøver å få Moskva til å ete spinaten sin. Desto mer du forteller dem at dette er sunt for dem, jo mer knepper de igjen».⁴² Nulands sjef på den tiden og president Clintons nære venn, Strobe Talbott, rapporterte med stolthet at en av de viktigste oppgaven i hans embetstid var «å porsjonere ut spinatbehandlingen» av Russland. Da det ble Obamas tur, uttrykte han i full offentlighet at Putin minnet han om en «furtende tenåring bakerst i klasserommet». I den pågående Ukrainakrisen ble Nuland observert konfererende med USAs ambassadør i Kiev om sammensetningen av den Ukrainske regjeringen. Ifølge den amerikanske observatøren skjedde dette i en instruerende tone som lignet måten de brittisk koloniherrere instruerte sine koloniale indiske undersåtter.⁴³ Enten dette skjer i en nedlatende tone eller med forakt, den underliggende mentaliteten taler for seg selv: *vae victis*.

Da Jeltsin forsvant fra Kreml i kjølvannet av den økonomiske katastrofen i 1998 og etterlot seg en suppe av korrupsjon, kaos og utarming, hadde samtidig hans neoliberale rådgivere mistet all troverdighet. Som ideologi hadde kapitalismen aldri oppnådd særlig folkelig respekt og tillit. Under overoppsyn av Chubais, Gaidar, Nemtsov og resten av Jeltsins neoliberale hoff fikk den russiske befolkningen erfare introduksjonen av kapitalismen mer som prøvelse enn som befrielse. Putin gjenopprettet orden og økonomisk framgang uten å ta avstand fra de kapitalistiske prinsippene, men også uten å erklære dem som legitimerende grunnlag for det systemet han arvet. Markedet var selvsagt nødvendig, men det var en sterk stat russerne alltid hadde satt pris på. Utenrikspolitisk betydde dette slutten på ydmykelsene fra Jeltsinperioden. Slik en ledende amerikansk autoritet på utenrikspolitikk formulerte det, ville Russland fra nå av søke: «...respekt, anerkjennelse og ansvar for å opprettholde internasjonal orden»⁴⁴ For å nå disse målene, ville landet gjennomføre nødvendige tilpasninger. Det betydde ikke nødvendigvis at landets interesser automatisk var forenlig med Vestens, men det betydde at

landet forlangte å bli behandlet på likefot med partnerne i Amerika og Europa.

Femten år senere har dette suget etter internasjonal respektabilitet surnet. I klemma mellom økonomisk krise og Vestens boikott har regimet søkt tilflukt i russisk nasjonalisme som sin ideologiske forankring. I et historisk perspektiv har dette skjedd før, men da i anledning krig og kriser som i 1812, i 1914 og i 1941 og kun som episoder der disse strømmingen ble holdt i sjakk av andre verdsett. Dette er første gangen at regjeringen i fredstid satser alt på russisk nasjonalisme i ren tapning og for lang tid framover slik det ser ut nå. Hvor effektiv vil denne strategien være? Den er forutbestemt til å komme under press etter hvert som den økonomiske krisa biter seg fast, velferds-utgiftene blir kuttet og levestandarden synker for folk flest. Så langt har politiske protester i hovedstaden hatt liten innvirkning på regimet. Ute i provinsene har sosiale protester sydet og putret her og der siden 2011. Situasjonen for regimet kan bli farligere dersom disse protestene skulle gripe om seg over hele landet.

Hvilke kilder kan den russiske nasjonalismen suge næring fra i dag? Dersom den ortodokse religionen ikke er stort mer enn et symbol for respektabilitet og mer en mote enn en vekkelse, dersom høykulturen som ble dyrket under sovjettiden, er parkert på sidelinja av en kommersiell og internasjonalt farget massekultur og dersom et regimekontrollert lissomdemokrati ikke akkurat er en kilde til patriotisk glød, hva er da igjen? Et paradoks viser det seg! Først nå etter at imperiet er borte, nettopp det imperiet som overskygget og forkrøblet Russland som nasjon, nettopp nå er dette imperiets fortid blitt den harde kjernen i den nasjonale identiteten. Uavhengig av dette imperiets tilblivelse og endelikt er dets storhet og dets store historiske øyeblikk blitt fellesnevner for utviklingen av den kollektive nasjonale identiteten.

Som for all nostalgi er minnene selektive. Men disse minnene er ikke uten objektive forankringspunkt som holder dem i live. Russland er ikke lenger den formende bærekonstruksjonen i et imperium. Landet er heller ikke en konvensjonell nasjonalstat eller er i ferd med å bli en slik stat. Men selv om landet er litt amputert, er Russland det geografisk største landet i verden. Landets befolkningsmengde står overhodet ikke i stil med landets størrelse. Den er langt mindre enn for stormakter Russland helst sammenligner seg med, men likevel betydelig større enn folketallet i andre europeiske nasjonalstater. Sporene av kolonial erobring er fortsatt en inngrodd del av Russland. En av seks av landets borgere er av muslimsk bakgrunn, og for borgere som har russisk som morsmål, lever en av seks utenfor Russlands grenser. Målt i inntekt per hode er Russland det rikeste av BRIC-landene. Landets arsenal av atomvåpen overgås bare av USA. Russland er for lite til å kvalifisere som stormakt på likefot med USA og Kina i tillegg til India i nokså nær framtid. Landet er for stort til å passe inn i Europa, eller for å finne

sin plass blant de andre innvånerne av «det internasjonale samfunnet». Geopolitisk faller landet mellom alle stoler. Det er Russlands vanskjebne.

Den mest dyptlodgende analyse av landets situasjon ble formulert av Georgi Derluguian for fjorten år siden i overgangen mellom det gamle og det nye tusenåret. Han skrev følgende:

«Den russiske statsmakta står nå overfor akutte dilemmaer som muligens er unike. Ikke bare fordi staten plutselig er skrumpet i størrelse, men ikke minst fordi verdien av sentrale maktpolitiske ressurser og tradisjonelle reaksjonsmønster er blitt devaluert. Den globaliserte kapitalismens modus operendi står i skarp motstrid til de merkantilistiske og byråkratiserte imperiene som spesialiserte seg i å maksimere militærmakt og geopolitisk kjøttvekt Dette er nettopp den aktiviteten russisk og sovjetiske herskere i hundrevis av år har drevet på med».

Hvor lenge vil denne tilstanden vare?

«Det globaliserte markedsregimet vil vare så lenge tre betingelser er oppfylt: den økonomiske oppgangen fortsetter; USA opprettholder sitt ideologiske, diplomatiske og militære hegemoni; den sosiale uroen provosert fram av markedskreftene, holdes i sjakk av velferdstiltak eller politimetoder. Så lenge ikke forholdene endres dramatisk, kan vi muligens gi den nåværende formen for globalisering enda et tiårs tid eller så».⁴⁵

I dette tidsrommet har Putin forsøkt å bygge bro mellom den gamle og den nye ordenen. På den ene siden har han forsøkt å fornye de maktpolitiske ressursene og de tradisjonelle reaksjonsmønstrene som er blitt devaluert, men som fortsatt har noe restverdi å spille på. På den andre siden har han omfavnet markedskreftene som nettopp har devaluert de tradisjonelle maktpolitiske ressursene. På den ene siden har han halset sammen med dem som ønsker mer sentralstyring for oppnå militær styrke. På den andre siden har han menget seg med markedshaukene innenfor finanskapitalen. Disse anstrengelsene er selvmotsigende. Men de er samtidig en speiling av den pussige, men også kinkige situasjonen Russland står i innenfor den internasjonale ordenen, en situasjon der regimet er fanget uten en åpning i sikte.

Oversatt av Olav Fagerlid

NOTER

- 1) Denne artikkelen er en oversettelse av Perry Anderson, «Incommensurate Russia», *New Left Review*, NLR 94, juli – august, 2015.
- 2) Edward Lucas, *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, St. Martin's Griffin, New York, 2009, s. 17ff; Luke Harding, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*, Guardian Books, London, 2011, s. 292; Ben Judah, *Fragile Empire: How Russia Fell In and Out*

- of Love With Vladimir Putin*, Yale University Press, New Haven, 2013, s. 2 og s. 328-9.
- 3) David Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev*, Free Press, New York, 2011, s. 340-50 og s. 389.
  - 4) Richard Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*, Cambridge U.P., Cambridge, 2011, s. 233-5 og s. 250-1. I andre sammenhenger påpeker Sakwa at denne dualismen i det russiske systemet ikke er enestående. Iran er et annet eksempel.
  - 5) Viser til Gerald Ester, «Revenue Imperatives: State over Market in Post-Communist Russia» in Neil Robinson, (red.), *The Political Economy of Russia*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2013, s. 62-6. Se også William Tompson, «Putin and the 'Oligarchs': a Two-Sided Commitment Problem» in Alex Pravda, (red.), *Leading Russia: Putin in Perspective: Essays in Honour of Archie Brown*, OUP, New York, 2005, s. 200-1.
  - 6) For en presis og dokumentert analyse av St. Petersburg-koblingen, dels basert på personlige kilder, se Thane Gustafson, *Wheel of Fortune: The Battle for Oil and Power in Russia*, Harvard U.P., Cambridge, MA, s. 231-71. Gustafson skliir høflig forbi vanskjebnen til Sobchak. Hans person og skjebne gis en dyptpløyende framstilling av Masha Gessen, *The Man Without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin*, Riverhead, New York, 2012, s. 91-3, s. 124-5, s. 127 og s. 134-44.
  - 7) Gleb Pavlovsky, «Putin's World Outlook», Pavlovsky intervjuet av Tom Parfitt og publisert for første gang av *New Left Review*, NLR 88, juli – august, 2014, s. 56.
  - 8) Se Fiona Hill og Clifford Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings, Washington, 2013, s 209; Jelena Tregubova, *Baiki kremlyovskogo diggera*, Ad Marginem, Moskva 2003, s. 349-50 (denne boka finnes i tysk oversettelse, *O.a*).
  - 9) For en fullstendig rapport se *Time*, 24 februar, 2012.
  - 10) Den mest detaljerte analysen av fabrikkerte valgresultat under Jeltsin og tidlig Putin-styre finner man i M. Steven Fish, *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*, Cambridge U. P., New York, 2005, s. 30-81.
  - 11) Gustafson: *Wheel of Fortune*, op.cit s. 391; Judah: *Fragile Empire*, op.cit s. 100-1.
  - 12) Richard Sawka, «Systematic Stalemate: *Reiderstvo* and the Dual State» i Robinson, (red.), *The Political Economy of Russia*, op.cit., s. 74. Denne kilden angir et tall for korrupsjonen i størrelsesorden 240 milliarder US dollar, (ca. 12 - 13 tusen milliarder, *O.a*). Dette er nok en overdrivelse, men at et slikt estimat er mulig å hevde, taler for seg selv.
  - 13) 29. Desember, 2012 – se Hill og Gaddy, *Mr. Putin*, op.cit., s. 36.
  - 14) «Putin var en av disse som inntil slutten av 1990-tallet ventet på revansjens øyeblikk. Med *revansje* mener jeg tilbakekomsten av en stor statsmakt, en som vi hadde erfart og blitt vant til. Selvsagt ikke en totalitær stat, men en stat som avtvang respekt». Pavlovsky, «Putin's World Outlook», op.cit s. 56.
  - 15) Gustafson, *Wheel of Fortune*, op.cit s .362.
  - 16) Dette er den skarpt formulerte vurderingen til Tony Wood, «Collapse as Crucible: The Reforging of Russian Society», *New Left Review*, NLR 74, mars –

- april, 2012, s. 37. For en god analyse av Moskva-oposisjonens karakter og framtid, se Judah, *Fragile Empire*, op.cit., s. 195-256.
- 17) Richard Sawka, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, Routledge, London and New York, 2014, s. 230-1.
  - 18) Denne hendelsen var så uventet at den ble møtt med vantro av den britiske arkitekten bak planene, den tidligere britiske FN-ambassadøren Richard Hannay som rasende karakteriserte det som «skammelig». Perry Anderson, *The New Old World*, Verso, London and New York, 2009, s. 383.
  - 19) Putin, «Tale til Den føderale forsamlingen», 25 april, 2005.
  - 20) Se Patrick Armstrong, «Enter the Memes» i Robert Bruce Ware, (red.), *The Fire Below: How Caucasus Shaped Russia*, Bloomsbury, London, 2013, s. 15-23.
  - 21) Domitila Sagramoso og Akhmet Yarlykapov, «Caucasian Crescent: Russia's Islamic Politics and Its Responses to Radicalization» og Anna Matveeva: «The Northeastern Caucasus: Drifting Away from Russia» i Ware, (red.), *The Fire Below*, op.cit, s 67-9 og s. 256-78.
  - 22) Andrew Wilson, *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*, Cambridge U.P., Cambridge, 1997, s. 128 og s. 168-70.
  - 23) Se Anatol Lieven, *Ukraine and Russia: A Fraternal Rivalry*, United States Institute of Peace, Washington, 1999, s. 46.
  - 24) Om disse rangeringene se Andrew Wilson, *The Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, New Haven, 2005, s. 95.
  - 25) Lieven, *Ukraine and Russia*, op.cit., s. 127.
  - 26) Soltsjenitsyn, *Rossiya v obvale*, Russki Put, Moskva, 1998, s. 81.
  - 27) Sekretær for Rådet for nasjonal sikkerhet og forsvar samt utenriksminister under Jusjtsjenko og finansminister under Janukovitsj. For oversikt over hans politiske karriere og hans forretningsimperium se Slavomir Matuszak, *The Oligarchic Democracy: Influence of Business Groups on Ukrainian Politics*, OSW Study 42, Warszawa, 2012, s. 28, s. 57 og s. 108-110.
  - 28) Se Susan Watkins, «Annexations», *New Left Review*, NLR 86, mars – april, 2014, s. 5-11.
  - 29) Se Charles Clover, «Russia's Economy: Unsustainable Support», *Financial Times*, 21. mars 2012.
  - 30) Henholdsvis Gideon Rachman, «The Swift way to get Putin to scale back his ambitions» og Wolfgang Münchau, «Europe needs to play the long game on sanctions» *Financial Times*, 12 mai og 23 mai, 2014.
  - 31) David Treisman, «Watching Putin in Moscow», *Foreign Affairs*, 5 mars 2014.
  - 32) For hele dette temaet se den dyptpløyende analysen i Geraldine Fagan, *Believing in Russia: Religious Policy after Communism*, Routledge, London og New York, 2013, s. 34-5, s. 195-200 og s. 24-5. Ifølge Fagan: «I ettersovjetpolitikkens omskiftelige verden hvor legitimitet (eller noe som ligner) betyr alt, er kirken i stand til å fylle en viktig religionslegitimerende funksjon for den styrende eliten» (s. 33).
  - 33) Se Stephen Norris, «Family, Fatherland, and Faith: The Power of Nikita Mikhalkov's Celebrity». Dette bidraget er innrammet av mer nipspreget ikonografisk reportasje om Putin av Helena Goscilo: «The Ultimate Celebrity: VVP as VIP *objet d'art*'», begge bidragene i Helena Goscilo og Vlad Strukov, (red.), *Celebrity and Glamour in Contemporary Russia: Shocking Chic*, Routledge, London og New York, 2011, s. 120-1 og s. 29-55.

- 34) Maria Litovskya, «The Function of the Soviet Experience in Post-Soviet Discourse» i Birger Beumers, (red.): *Russia's New Fin de Siecle: Contemporary Culture Between Past and Present*, Intellect, Bristol og Chicago, 2013, s. 26-7.
- 35) Se *Economist*, 13. mars 2010.
- 36) Dette er et sentralt tema i Marshall Poe, *The Russian Moment in World History*, Princeton University Press, Princeton, 2006, s. 47 - 9
- 37) Se spesielt Geoffrey Hoskin, *Empire and Nation in Russian History*, Markham Press Fund, Waco, 1993, s. 7-12, «The Russian National Myth Repudiated» i Geoffrey Hoskin og George Schöpflin, *Myths and Nationhood*, Routledge, London, 1997, s. 198-210.
- 38) Terry Martins berømte karakteristik av Sovjetunionen. Se Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923 – 1939*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.
- 39) Dette poenget kommer godt fram i Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and its Rivals*, Yale University Press, New Haven, 2002, s. 228-9.
- 40) Se den perspektivrike studien til Tim McDaniel, *The Agony of the Russian Idea*, Princeton University Press, Princeton 1996, s. 22 ff og s. 160-1.
- 41) Dimitri Furman, «Perevernutyi ismat? Ot ideologii perestroiki k ideologii stroitel'stva kapitalizma v Rossi», *Svobodnaya Mysl'*, nummer 3, 1995, s. 12-25.
- 42) Strobe Talbott. *The Russian Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002, s. 76.
- 43) David Rieff, «Obamas Liberal Imperialism», *The National Interest*, 11 februar, 2014. For en utskrift av meningsutvekslingen se: *New Left Review*, NLR 86, mars – april, 2014, s. 12-13.
- 44) Jefferey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2009, s. 305.
- 45) Georgi Derluguian, «Recasting Russia», *New Left Review*, NLR 12, november – desember, 2001, s. 20-1.